

# ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՇԱՐՈՒՆԱԿԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ<sup>1</sup>

## *Հրայա Արզումանյան*

Հոդվածում հիմնավորվում է ռազմական մշակույթի մեծ կարևորությունը, դիտարկվում են արևմտյան ռազմական մշակույթի հիմնական խնդիրները: Այդ մշակույթին հատուկ անհամապատասխանությունները դառնում են ռազմավարական մտքի և պատերազմի ընկալման լուրջ խնդիրների աղբյուր, որոնց հաղթահարումը պահանջում է նոր մշակութային պարադիգմի և պատերազմի նոր մոտեցման մշակում: Հոդվածում տրվում է պատերազմի տրամաբանության և քերականության հասկացությունների ժամանակակից մեկնաբանման, պատերազմի շարունակականության և էվոլյուցիայի մասին ընդհանուր պատկերացում: Ցույց է տրվում, որ 21-րդ դարում պատերազմի բարդության մեծացումը և ոչզծայնությունը հրատապ են դարձնում հարմարվողականության՝ որպես պատերազմի սկզբունքի, ներառումը ժամանակակից ռազմական տեսություններում և բարդ հակամարտությունների տեսության մշակումը: Ընդհանուր գծերով քննարկվում է հայկական ռազմական մշակույթի և ռազմավարության վերականգնման խնդիրը:

Հայ հասարակության մեջ ռազմական մշակույթի և ռազմավարության թեման ընկալվում է որպես բավական վերացական, ընթացիկ սոցիալական և քաղաքական կյանքի իրողություններից կտրված, նեղ մասնագետների համար թեմա: Ցավոք, այսօր հայ քաղաքական և մտավոր ընտրանում չի ձևավորվել այն փաստի հստակ ընկալումն ու արժևորումը, որ 21-րդ դարում ոչ միայն աշխարհաքաղաքական, այլև քաղաքակրթական և մշակութային ասպեկտներն են դարձել իրական քաղաքականության անքակտելի մասը: Նոր ժամանակի մարտահրավերները հասարակություններին թույլ չեն տալիս հեռու մնալ մեր աչքերի առջև ծավալվող քաղաքական «գլոբալացման» գործընթացից, որն արդեն վստահաբար և միանշանակորեն ներառում է ոչ միայն տեղեկատվական, այլև քաղաքակրթական ու մշակութային հարթությունը:

<sup>1</sup> Հրայա Արզումանյանի «Ռազմական մշակույթը և ռազմավարությունը» աշխատության երկրորդ մասը կիրառարակվի «21-րդ դար» ամսագրի հաջորդ համարում:

Այս թեմայի շուրջ վերջին ժամանակներս հայտնված աշխատանքներն, այնուամենայնիվ, չկարողացան հաղթահարել քաղաքական հարթությանը հատուկ ընդհանուր ինտերցիոնությունը, և հայ քաղաքական միտքն այսօր մնում է սրընթաց կերպով հնացող հայեցակարգերի ու մոտեցումների շրջանակներում [տե՛ս, օրինակ, 1, շ. 3-15]: Սակայն այսօր արդեն անհրաժեշտ է այն բանի ըմբռնումը, որ անհնար է լուծել 21-րդ դարում Հայաստանի<sup>1</sup> հաջող զարգացման, իրապես հայկական քաղաքականության պլանավորման խնդիրները՝ առանց ձևավորելու Հայոց աշխարհի և հայ քաղաքակրթության հենքային արժեքները: Ինչպե՞ս է Հայաստանը նայում աշխարհին, տարածաշրջանին, ո՞րն է նրա տեղը ծավալվող գլոբալ գործընթացներում: Այս հարցերը պետք է խորապես իմաստավորվեն հայ ստեղծագործ և մտավոր ընտրանու կողմից:

Ցավոք, այս նուրբ գործընթացներն արագացման ենթակա չեն և հարկադրանք չեն հանդուրժում: Հայությունը պետք է հասունանա՝ նորովի արժևորելու համար իր տեղը որակապես փոխվող 21-րդ դարում: Ամբողջական և ներդաշնակ մոտեցման բացակայության պայմաններում և հայկական պետությունների քաղաքակրթական և աշխարհաքաղաքական համատեքստերի բարդությունը հաշվի առնելով՝ խիստ կարևոր է ներկայացնել Հայաստանի ռազմական ոլորտի գոնե ուրվագծերը:

Օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով Հայաստանն այսօր ի վիճակի չէ մշակել հայկական պետությունների ռազմաքաղաքական հարթության տեսական և հայեցակարգային ամբողջ անհրաժեշտ հենքը և հարկադրված է ներմուծել այլ մշակութային ու սոցիալական միջավայրում զարգացող գաղափարները, ռազմավարություններն ու հայեցակարգերը: Գիտակցելով այս քայլի անհրաժեշտությունն ու հարկադրվածությունը՝ հայ ընտրանին պարտավոր է պատասխանատվությամբ վերաբերվել դրան՝ խուսափելով էկլեկտիկությունից և խստորեն հետևելով ինչպես Հայոց աշխարհի հիմնարար, հենքային արժեքներին, այնպես էլ հայկական պետությունների իրական սոցիալ-քաղաքական իրադրությանը նոր գաղափարների համապատասխանության սկզբունքին:

Փոխառելու այս գործընթացը չի կարելի միանշանակորեն բացասական որակել, քանի որ գաղափարների և ռազմավարությունների աշխարհը բավական բազմազան է և ունի վերսալ, և խիստ կարևոր է ընտրության որքան հնարավոր է լայն ընդգրկում ունենալ: Դա բարձրացնում է հայ իրականության համար իրեն ավելի մոտ և համարժեք գաղափարներն ու հայե-

<sup>1</sup> Այստեղ և այսուհետ Հայաստան ասելով նկատի են առնվում երկու հայկական պետությունները՝ Հայաստանի Հանրապետությունը և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը, որոնք մեկ միասնական ամբողջություն են մշակութային և ռազմաստրատեգիական հարթություններում:

ցակարգերն ընտրելու և հարմարեցնելու հնարավորությունները: Նման ընտրության ժամանակ խիստ կարևոր է դառնում Հայաստանի և Հայկական բարձրավանդակի տեղի արժևորումը համաշխարհային քաղաքակրթական, մշակութային և գաղափարախոսական հարթությունում:

Հայաստանն, անկասկած, ընդհանուր եվրոպական հոգևոր ավանդույթի կրողն է: Հենց այդ պատճառով էլ հողվածում դիտարկվում են եվրոպական աշխարհին բնորոշ գաղափարներն ու տեսությունները, որի ռազմական մշակույթը առավել հաջողվածն է վերջին դարերի ընթացքում: Եվրոպական աշխարհին պատկանելությունը Հայաստանին թույլ է տալիս համեմատաբար դյուրին յուրացնել ժամանակակից արևմտյան գաղափարներն ու ռազմավարական հայեցակարգերը՝ դրանով իսկ վերականգնելով հայկական պետականության բացակայության պատճառով դարեր ընդհատված հայ ռազմական մշակույթն ու ավանդույթները: Անկասկած, հայկական իրականությանը գաղափարների նման «փոխանցման» հաջողությունը ենթադրում է Հայաստանի ողջ մտավոր ընտրանու ինտենսիվ աշխատանքը:

### **1. Արևմտյան ռազմական մշակույթը**

#### ***Ռազմական գաղափարների և ռազմական մշակույթի կրիտիկականությունը.***

Արևմտյան ռազմական մշակույթի և ռազմավարության որոշ ասպեկտների դիտարկումը պահանջում է արժևորել այն փաստը, որ այս ոլորտում գրեթե անհնար է որևէ նոր բան ասել: Մշակույթը և ռազմավարությունը հենվում են մտածողության ժամանակի մեջ կայուն մոդելների վրա, որոնց փոփոխությունը տեղի է ունենում բավական հազվադեպ և կապված է մարդկության պատմության դարաշրջանների փոփոխության հետ: Սա նշանակում է, որ ժամանակակից արևմտյան ռազմական մշակույթի և ռազմավարական մտքի հիմքում ընկած փիլիսոփայական համակարգերը, տեսություններն ու հայեցակարգերը մշակվել են վերջին հազարամյակների ընթացքում և իրենց մեջ կուտակել են բազում սերունդների փորձը:

Դիտարկվող թեմայի նկատմամբ նման վերաբերմունքը հարկ է համարել օբյեկտիվ և շատ բանով արդարացված, քանի որ պատերազմը և ռազմավարությունը, փոխելով արտահայտման ձևերն ու միջոցները, բնույթով մնում են անփոփոխ: Պատերազմի և ռազմավարության նոր տեսաբանները, փորձելով հասկանալ և մեկնաբանել իրենց կողմից դիտարկվող երևույթները, դիմում են ռազմական մտքի հազարամյա ժառանգությանը՝ ջանալով այնտեղ գտնել այն նոր մարտահրավերների պատասխանները, որոնց բախվում է հասարակությունն իր զարգացման ընթացքում [2, p. 3]: Շրջապատող ռազմական իրականությունը հասկանալու փորձերը, հակառակորդին ուսումնասիրելու անհրաժեշտությանը զուգընթաց, պահանջում

են ճանաչել ինքն իրեն, սեփական հասարակությունը, ինչը հաղթանակի կարևորագույն բաղադրիչն է: Այս ճշմարտությունն արդեն յուրացվել էր Հին Չինաստանում և ձևակերպվել է չինացի խոշոր մտածող Սուն Ցզիի (*Sun Tzu*) կողմից [3, p. 84]:

Չնայած հասարակությունում առկա մշտական մտավոր պաշարին, այնուամենայնիվ, գոյություն ունի այս կամ այն գաղափարի (որն առավել պահանջվածն է հանդիսանում հասարակական զարգացման կոնկրետ փուլում) մի ինչ-որ «մոդա»: Ակնհայտ է, որ ինտելեկտուալ մոդան, ինչպես և ցանկացած մեկ ուրիշը, փոփոխական է իր էությամբ, և վաղ թե ուշ գալիս է ժամանակ, երբ հերթական «մեծ գաղափարը» տեղը զիջում է նորին» [2, p. 3]: Հասարակության կայուն զարգացումը և անվտանգությունը շատ բանով կախված են նրա ընտրանու՝ նոր գաղափարների հետ արդյունավետ աշխատելու, նոր ձևերի ու մեկնությունների հետևում հին գաղափարներն ու մոտեցումները տեսնելու կարողությունից՝ դրանով իսկ դյուրացնելով նոր մարտահրավերներին համարժեք պատասխան ձևավորելու խնդիրը: Ընդ որում՝ կարևոր է հասկանալ, որ նոր գաղափարները հաճախ նույնիսկ իրենց հեղինակների համար անսպասելի զարգացում են ստանում, և ինչպես գրում է **Ջոն Գրեյը** (*John Gray*), «գաղափարների պատմությունը ենթարկվում է հեզանքի օրենքին: Գաղափարներն ունենում են հետևանքներ, որոնք երբեք չեն լինում կամ հազվադեպ են լինում այն, ինչ սպասում կամ ցանկանում էին նրանց հեղինակները: Շատ հաճախ դրանք հակասում են ակնկալիքներին» [4, p. 27]: Այն ըմբռնումը, թե հատկապես որ գաղափարներն են «մոդայիկ» այսօր և որոնք, ամենայն հավանականությամբ, առավել հրատապ կլինեն վաղը, հասարակության ներքին մտավոր «խոհանոցի» կարևորագույն բաղադրիչն է:

Ընտրանու թերհասությունն ու տհասությունը հանգեցնում են նրան, որ հասարակությունը հանկարծակիի է գալիս՝ ընդհարվելով նոր, ուժ ու կշիռ հավաքող գաղափարներին, ինչը հանգեցնում է նրա անհամարժեքությանը և լավագույն դեպքում՝ ժամանակավոր կաթվածի: Հայությունը վերջին դարերի ընթացքում ճակատագրականորեն ուշանում էր այն նոր միտումներն ու գաղափարներն ընկալելու գործում, որոնք այնուհետև դառնում էին վերահաս նոր ժամանակների շարժիչ ուժերը: Ինչպես նկատել է **Հայկ Ասատրյանը**, «Վաղուց է, ինչ հայր, որպես մտածող, դարձել է հետեւակ և հետեւում է արդեն մաշուած, սպառուած ճշմարտութիւնների, Հայ մտածումի համար՝ գարունը բացում է այն ժամանակ, երբ Երոզայում արդէն ուշ ամառ է և պտուղը քաղուած» [5, էջ 157]: Չափազանցություն չի լինի, եթե ասենք, որ հայ հոգևոր, մտավոր և քաղաքական ընտրանու հենց նման ուշացման մեջ է թաքնված 20-րդ դարի սկզբի աղետի պատճառներից մեկը: Գաղափարների

և հիմնարար հասկացությունների աշխարհը պետք է գտնվի հասարակության և նրա ընտրանու ակնդետ վերահսկողության ներքո, քանի որ անհադորդ կամ անհասկանալի գաղափարներն ու միտումները հասարակությունը խոցելի են դարձնում իրենց հանդեպ [2, pp. 7-8]:

Ռազմական գաղափարները չափազանց կարևոր դեր են խաղում, քանի որ դրանց թերըմբռնումը կամ ոչ ճիշտ մեկնությունը կարող են աղետալի հետևանքներ ունենալ հասարակության համար: Ինչպես նշում է **Փոլ Հիրշը** (*Paul Hirst*), «պատերազմը մղվում է (ուղղորդվում է) այն գաղափարներով, թե ինչպես օգտագործել զենքն ու ռազմական համակարգերը գրեթե այն չափով, ինչ չափով և տեխնիկական ու կազմակերպչական փոփոխությունները: Գաղափարներն, այսպիսով, ունեն կրիտիկական նշանակություն»: Մեծ նշանակություն և դեր է ստանում նաև այն մշակույթը, որը «շարունակում է ձևավորել ռազմական գիտելիքների զարգացումը և տարածումը (դիֆուզիան)՝ իրականացնելով բնական հարմարեցումները, որոնք դժվար կլինի կանխատեսել» [6, p. 9]: Այսինքն՝ ռազմական մշակույթի և գաղափարների կրիտիկականությունը բացատրվում է նաև գաղափարների աշխարհի և նոր ռազմական գիտելիքների ու տեխնոլոգիաների տարածման գործընթացների վերահսկողության սկզբունքային բարդությամբ:

Հասարակության մեջ նոր գաղափարի ներդրումն անցնում է մի շարք փուլեր: Առաջին շրջանում այն ձևակերպվում է գաղափարը ծնողների և յուրացվում է, այսպես կոչված, վաղ հետևողների կողմից: Հաջորդ փուլում այն տարածվում է ազդեցիկ առաջնորդների խմբի շրջանում, ովքեր ընդունակ են ազդել, որպեսզի գաղափարը ներդրվի հասարակության հենքում, ինչը նպաստում է հարմարեցման գործընթացի սկզբնավորմանը: Այդ ընթացքում առաջացող դրական հակադարձ կապը հանգեցնում է ամբողջ հասարակության (բացառությամբ նրա առավել պահպանողական հատվածի) մեջ գաղափարի պայթյունին և տարածմանը: Գաղափարը դառնում է հասարակության մտավոր հարստության բնական և անքակտելի մասը [7, pp. 233-234]:

Ցավոք, 20-րդ դ. վերջին և 21-րդ դ. սկզբին ռազմական գաղափարների վերաբերյալ հայկական տեսլականը բախվում է մի շարք օբյեկտիվ դժվարությունների: Հիմնականում դա կապված է երկար դարեր պետականություն չունենալու հետ, ինչը չէր կարող չհանգեցնել աստիճանական անկման, իսկ հետագայում նաև՝ ընդհանրապես հայ ռազմական ավանդույթի գրեթե լրիվ վերացման: Մի շարք նահանգներում պետականության «բեկորների» պահպանումն օգնեց որոշ չափով պահպանել նաև որոշ ավանդույթների և գաղափարների «մնացուկներ», ինչն, այնուամենայնիվ, միանգամայն անբավարար էր գիտակցված ժառանգորդության մասին խոսելու համար: Երկիրը, որը մեր թվականությունից առաջ դարեր շարունակ և մեր

թվականության սկզբին ունեցել է առաջատար ռազմական տերության համբավ, վերահսկել է Հայկական բարձրավանդակը, անկասկած, տիրապետել է նաև համապատասխան ռազմական մշակույթի, ունեցել է ռազմական ընտրանի և ավանդույթներ [8]:

Հայոց պետականության վերականգնումը 20-րդ դարում և տարած հաղթանակները նոր ռազմական փորձի արժևորման և հայ ռազմական մտքի ընդհատված ավանդույթների վերականգնման անհրաժեշտ նախադրյալներ ստեղծեցին: Այս ջանքերն, անշուշտ, պահանջում են ռազմական գաղափարների համաշխարհային գանձարանի, ինչպես նաև հայոց պատմության ու մշակույթի խոր իմացություն:

***Արևմտյան ռազմական մշակույթի տեխնոլոգիականությունը և անհամապատասխանությունները.*** Ռազմական մշակույթի կարևորագույն գործառույթը անսպասելիության էֆեկտի բացառումն է, երբ հասարակությունը հանկարծակիի է գալիս՝ բախվելով նոր իրականության հետ [2, p. 28]: Ակնհայտ է, որ ինչպես հասարակության ներսում, այնպես էլ նրանից դուրս իրադարձությունների անսպասելի և անկանխատեսելի զարգացում առաջացնող գործոնների թիվը հսկայական է: Այնուամենայնիվ, ռազմական մշակույթի կարևոր բաղադրիչներից է հասարակության զարգացման հնարավոր սցենարների վերլուծությունը՝ դրանցից առավել վտանգավորների ի հայտ բերմամբ:

Արևմտյան ռազմական մշակույթի գծերից մեկը նրա տեխնոլոգիականությունն է, ինչը թույլ է տալիս նրա մասին խոսել որպես մեքենայակողմնորոշվածի [9]: Տեղեկատվական դարաշրջանի մեկնարկմամբ այս միտումներն ավելի խորացան: Տեխնոլոգիաները ներթափանցում են արևմտյան հասարակության գրեթե բոլոր շերտերը, որն առայժմ ի վիճակի չէ ձևավորել տեղի ունեցող փոփոխությունների համարժեք պատասխանը [10, pp. 14-26]: Արևմտյան մշակույթի տեխնոլոգիաների տեղն ու դերը բացարձակացնելու հակումը նկատվել է դեռևս վաղուց և, այդ թվում, հետազոտվում էր այլ մշակույթների շրջանակներում: Ներկայումս այս միտումները ռազմական մշակույթում որպես նոր, որակապես այլ իրողություն ձևակերպելու փորձերի թունդ քննադատությամբ հանդես են գալիս չինացի հետազոտողները: Նրանք, մասնավորապես, պնդում են, որ «բարձր տեխնոլոգիաներն ընդհանուր առմամբ, ներառյալ նաև տեղեկատվական տեխնոլոգիաները, չեն կարող դառնալ ապագա պատերազմի հոմանիշը: Վերջիններս, հանդիսանալով ժամանակակից դարաշրջանի բարձր տեխնոլոգիաների տեսակներից մեկը, գրավել են առաջին հայացքից կարևոր դիրքեր սպառազինությունների ժամանակակից համակարգերում: Մակայն դա

բոլորովին էլ բավարար չէ, որպեսզի այդ երևույթն ստանա պատերազմ անվանումը» [11, p. 2]:

Արևմտյան և, մասնավորապես, ամերիկյան ռազմական մշակույթի մեկ այլ կարևոր գիծն է հասարակության ռազմական և քաղաքական ոլորտների հստակ սահմանազատումը: Ամերիկյան մշակույթին խորապես խորթ է քաղաքականության և ռազմական ոլորտի միջև սահմանի որևէ ջնջում. խաղաղ կյանքը «քաղաքացիականների» հոգսն է, իսկ պատերազմ վարելը՝ զինվորական պրոֆեսիոնալների խնդիրն ու պարտականությունը [12, ch. 1]: Ակնհայտ է, որ նման խիստ սահմանազատումն ունի իր դրական կողմերը, սակայն պատերազմը և քաղաքականությունը սերտորեն փոխկապված են, անընդմեջ փոխգործակցում են և փոխադարձաբար ազդում են միմյանց վրա, ինչն այդ սահմանազատումը բավական արհեստական է դարձնում [13]:

Ստացվում է, որ ԱՄՆ ռազմական վերնախավը, հատկապես գործող բանակում, դաստիարակվել է **Հելմուտ ֆոն Մոլտկեի** (*Helmut Graf von Moltke*)՝ 1857-88թթ. գերմանական գլխավոր շտաբի պետի ոգով, որի համաձայն՝ պատերազմը պետք է մղվի ռազմական գիտության ու արվեստի և ոչ թե քաղաքականության պահանջների շրջանակներում [14, p. 17]: Մոլտկեն, քաղաքականությունը հավասարեցնելով ազգային (գրանդ) ռազմավարությանը, պնդում է, որ թեև քաղաքականությունն է որոշում պատերազմի նպատակները և կարող է նույնիսկ փոխել դրանք ռազմական կամպանիայի ընթացքում, այնուամենայնիվ, այն իրավունք չունի խառնվել պատերազմի վարմանը [15, pp. 287-293, անգլ. թարգմ. տե՛ս u 16]: Դրանով հանդերձ, տեղի է ունենում զինվորական պրոֆեսիոնալի դերի մի տեսակ բացարձակացում, որը «հերթական անգամ դառնում է զինվորական մասնագիտության վարպետ» [17, pp. XIII-XIV]: Իսկ ռազմական կամպանիայի անցկացումն ավելի շուտ թելադրվում է պատերազմի օրինաչափություններով, քան որևէ այլ բանով:

Հեզնանքը կայանում է նրանում, որ ժամանակին հենց Մոլտկեն է հանդես եկել հոգուս զինվորականների նկատմամբ քաղաքացիականների վերահսկողության, ինչը պետք է պաշտպաներ հասարակությանը այն բանից, որպեսզի զինվորականները գերիշխող ազդեցություն ձեռք չբերեին քաղաքական որոշումներ կայացնելիս և պատերազմ վարելիս: Հասկանալով հասարակության ռազմականացման ամբողջ վտանգավորությունը, ինչն իր տրամաբանությանն էր ենթարկելու հասարակական բոլոր գործընթացները, Մոլտկեն խոսում է ռազմական մեքենայի հակակշռի ստեղծման անհրաժեշտության մասին [14, p. 17]: Նշենք, որ ի տարբերություն գործող բանակի՝ ԱՄՆ ռազմական տեսաբանները և վերլուծաբանները կողմնորոշ-

վում են դեպի քաղաքական շրջանակների «կարծիքը», որն իր հերթին թելադրվում է քաղաքական իրադարձությունների տրամաբանությամբ և ոչ թե ռազմական գիտության պահանջներով [2, p. 1]:

Ռազմական ոլորտի վրա քաղաքացիական վերահսկողության պահպանման և ռազմական ուժի ու քաղաքականության հստակ սահմանազատման ավանդույթը արևմտյան հասարակության երկվության վաղ դրսևորումն է: Վերլուծելով ամերիկյան հասարակությունը՝ բավական դժվար է հասկանալ, թե ով է այնտեղ «ձևավորում» պատերազմի դեմքը՝ քաղաքական առաջնորդները, թե՞ զինվորական պրոֆեսիոնալները, որոնք տիրապետում են ռազմական արվեստին և մասնակցում են մարտական գործողություններին [2, pp. 12-13]: Մի շարք պատմաբանների և քաղաքագետների կարծիքով՝ այդ երկվության արդյունքը դառնում է ռազմական մեքենայի անարդյունավետությունը, ինչը համարվում է անխուսափելի վճարն այն բանի, որ պահպանվում է քաղաքացիական վերահսկողությունը բանակի վրա: Ընդ որում՝ վերահսկողության անհրաժեշտությանը տրվում է բացարձակ կարգավիճակ, որը թույլ է տալիս խուսափել էռոզիայից ժամանակի ընթացքում [18, pp. 9-60]:

Այսպիսով, պատերազմի վարման տրամաբանությունը հայտնվում է քաղաքական գործիչների, նշանակում է՝ քաղաքացիական անձանց վերահսկողության տակ, ովքեր իրավունք են ստանում միջամտել մարտական գործողությունների ընթացքին, պատերազմի կազմակերպման և վարման մեխանիզմին, ինչը կարող է հանգեցնել անարդյունավետ ռազմական որոշումների կայացմանը և, համապատասխանաբար, բացասական հետևանքների [19, pp. 429-458]: Այնուամենայնիվ, «քաղաքացիականներին» սխալվելու, բանակը չիմանալու և ճիշտ չհասկանալու (ինչը ռազմական գործում նրանց պրոֆեսիոնալ չլինելու բնական հետևանքն է) իրավունք է վերապահվում [20, p. 154]:

Քաղաքական գործիչների արտահայտած «կասկածամտությունը» զինվորականների հանդեպ, նրանց հաճախակի և չարդարացված միջամտությունը ռազմական որոշումների մշակման և կայացման գործընթացում հարցականի տակ են դնում զինվորական մասնագիտության անհրաժեշտությունը: Գործունեության ցանկացած ոլորտում պրոֆեսիոնալիզմի չափանիշներն են գիտելիքները և փորձը: Հասարակությունը, վստահություն տաժելով կոնկրետ պրոֆեսիոնալների գիտելիքների և փորձի հանդեպ, այն տարածում է ամբողջ մասնագիտության վրա: Եթե քաղաքական առաջնորդները խառնվում են ռազմական կամպանիայի անցկացմանը, նշանակում է՝ զինվորականների նկատմամբ որպես պրոֆեսիոնալների անհրաժեշտ վստահությունը բացակայում է կամ բավական խոր չէ: Այս-



ինքն՝ քաղաքական գործիչների կարծիքով, գիտելիքների ծավալը, որին հենվում է զինվորական պրոֆեսիոնալ գործունեությունը, բավական չէ պատերազմին վերաբերող որոշումներ ընդունելու համար և, նշանակում է, զինվորական մասնագիտությանը չի կարելի տալ համապատասխան լիազորություններ: Դատողությունների շղթայի տրամաբանական ավարտը հանգեցնում է մի եզրահանգման, որ զինվորական պրոֆեսիոնալիզմի և զինվորական պրոֆեսիոնալների մասին խոսելը դառնում է անկոռեկտ և, հետևաբար, զինվորական գործունեությունը կարող է իրականացվել սիրողական մակարդակով և դիլետանտների կողմից [21, pp. 3-18]:

Ռազմական ոլորտի և քաղաքականության արհեստական և միտումնավոր սահմանազատման մեկ այլ բացասական արդյունքն է այն, որ պատերազմը դադարում է ընկալվել որպես խոլիստիկ՝ մի ինչ-որ ամբողջության և հասարակական կյանքի անքակտելի մաս, իսկ ռազմական միտքը խուսափում է դիտարկել ռազմական հաղթանակը ռազմավարական և քաղաքական հաջողության փոխակերպվելու խնդիրները: Մա հանգեցնում է անհամապատասխանության առաջացման, որի հաղթահարումը վերածվում է առանձին և ոչ միայն ակադեմիական հիմնախնդրի [14, pp. VI-VII]:

Անհամապատասխանությունները տարածվում են արևմտյան ռազմավարական մտածողության բնագավառի վրա, երբ քաղաքական գործիչներն իրենց ուշադրությունը կենտրոնացնում են պատերազմին նախորդող գործընթացների և դրա արդյունքների ձևակերպման վրա, այն դեպքում, երբ զինվորականները կենտրոնանում են ռազմական կամպանիաների և մարտական գործողությունների անցկացման վրա [14, p. 7]: Արդյունքը լինում է այն, որ քաղաքական և զինվորական առաջնորդները տարբեր կերպ են պատկերացնում պատերազմը, ինչն անդրադառնում է ընդունվող որոշումների վրա ռազմավարական պլանավորման, բյուջեի ձևավորման և այլ ոլորտներում: Վառ օրինակ կարող է ծառայել Գերմանիան, որը 30 տարիների ընթացքում պարտություն է կրել երկու համաշխարհային պատերազմներում, ինչն արդեն դժվար է պատահականություն որակել [2, p. 15]: Եվ սա՝ չնայած այն հին ասույթի, թե «Քանի դեռ չես կռվել գերմանացիների հետ, չգիտես ինչ է պատերազմն իրականում» [10, p. 19]:

Հիմնախնդրի ճիշտ պատկերացումն առաջին քայլն է նրա հաղթահարման ճանապարհին, և արևմտյան աշխարհի մտավոր ընտրանին կարծում է, որ այդպիսին պետք է դառնա արևմտյան հասարակությունում ռազմական հաղթանակը ռազմավարական և քաղաքական հաջողության փոխակերպելու համակարգային դժվարությունների առկայության մասին խոստովանությունը: Հաջորդ փուլում այս ըմբռնումը պետք է ձևավորվի որպես ամբողջ ռազմական ոլորտի փոխակերպման համապատասխան

քաղաքականություն [2, p. 17]:

Արևմտյան ռազմական մշակույթի խնդիրներով զբաղվել է նաև **Վիկտոր Դևիս Հանսոնը** (*Victor Davis Hanson*), որը նույնպես եկել է այն եզրակացության, որ դրանում տիրապետում է «հակառակորդին ոչնչացնող ցանկացած ճակատամարտի» գաղափարը, երբ պատերազմը դիտվում է որպես գործիք, որը թույլ է տալիս «անել այն, ինչ ի վիճակի չէ անել քաղաքականությունը»<sup>1</sup> [22, pp. 20-22]: Արևմտյան ռազմավարական միտքը մեծ մասամբ ելնում է նրանից, որ հենց քաղաքականությունն է հրահրում պատերազմը, որը, սակայն, ավելի շուտ դառնում է քաղաքականության խեղաթյուրված այլընտրանքը, քան թե նրա տրամաբանական շարունակությունը [24, pp. 23-40]: Մա Հանսոնին հարկադրում է համաձայնել գերմանական այն կարգախոսին, ըստ որի՝ պատերազմն «ավելին է, քան թվում է»<sup>2</sup>:

Այն փաստը, որ դեռևս երկար ժամանակ Հայաստանը կգտնվի խիստ բարդ արտաքին քաղաքական իրադրությունում, հանգեցնում է նրան, որ հասարակության քաղաքական և ռազմական ոլորտների փոխհարաբերությունների կարգավորման հարցը չի դիտարկվում որպես առաջնահերթ խնդիր: Այնուամենայնիվ, պետք է հասկանալ, որ որքան շուտ հասարակությունում սկսվեն բանավեճերն այս առիթով, այնքան մեծ կլինի հնարավորությունն այն բանի, որ հայերիս կհաջողվի գտնել տվյալ խնդրի համարժեք «հայկական տեսլականը»:

Ակնհայտ է, որ նման կարևոր հարցերում ուրիշի փորձի անխոհեմ օգտագործումն անթույլատրելի է: Մա հրատապ է նրանով, որ արևմտյան զինվորական ընտրանին ներկայումս փորձում է լուծել ռազմավարական մտքում առկա անհամապատասխանությունների հարցը, որոնց անխուսափելիորեն բխվելու է նաև հայոց պետականությունը, եթե ընտրի ուրիշների որոշումների ու սխեմաների անխոհեմ փոխառնման ուղին:

Մյուս կողմից՝ Հայոց աշխարհը ժամանակին հաջողությամբ կարողանում էր լուծել այն խնդիրները, որոնք եվրոպական հոգևոր հարթությունում հանգեցնում էին անհամապատասխանությունների, և պահել իր ամբողջականությունն ու ներդաշնակությունը<sup>3</sup>: Նշանակում է՝ Հայաստանն ունի բոլոր անհրաժեշտ նախադրյալները և՛ հայ գաղափարական ու մտավոր հարթության ամբողջականության պահպանման, և՛ քաղաքականության ու

<sup>1</sup> Այստեղ նա զարգացնում է ավելի վաղ գրած աշխատանքի գաղափարները [23]:

<sup>2</sup> Կարգախոսը հնչում է այսպես. «*Mehrsein als scheinen*» և թարգմանվում է՝ «Ձանալ լինել ավելին, քան կաս իրականում»: Գերմանական գրականության մեջ այն հայտնվել է 18-րդ դ. վերջին և կապվել է Պրուսիայի հետ: Ավելի ուշ այն տարածվեց գերմանական գլխավոր շտաբում՝ շնորհիվ Մոլտկեի: Կարգախոսը հայերիս համար նույնպես տեղին է:

<sup>3</sup> Հայոց աշխարհի ամբողջականության և ներդաշնակության հասնելու հայկական ուղու մասին տե՛ս [26]: Ջարյանի առավել կարևոր մի քանի գաղափարների մասին, որոնք վերաբերում են Հայոց աշխարհի՝ որպես ուրույն իրողության գաղափարին, տե՛ս [27, cc. 16-21]:

պատերազմի ոլորտի միջև անհամապատասխանության առայժմ պոտենցիալ խնդրի հաջող հաղթահարման համար:

Պատերազմի ամերիկյան մոտեցումը (*American way of war*) հազվադեպ է դուրս գալիս ռազմական հաղթանակի հասնելու և ռազմական կամպանիայի հաջողության խնդրի շրջանակներից և հարկադրում է համաձայնել **Ռասել Ուիգլիի** (*Russell Weigley*) այն տեսակետի հետ, թե դա ավելի շուտ ճակատամարտի և ոչ թե պատերազմի մոտեցում է, և մենք բախվում ենք թերհասության և տերմինի ու նրա իրական բովանդակության միջև որոշակի անհամապատասխանության [14, p. 1]: Վերջին տարիների իրադարձությունները ցույց են տալիս, որ ԱՄՆ-ը մնում է արևմտյան ռազմական մշակույթի ընդհանուր համատեքստում, իսկ ամերիկյան ռազմական մեքենան շարունակում է վարել ճակատամարտեր և ռազմական կամպանիաներ, բայց ոչ պատերազմ: Եվ սա չնայած այն բանին, որ ԱՄՆ-ը ունի ռազմական հաղթանակը քաղաքական հաջողության փոխակերպելու, իսկ այնուհետև նաև ցանկալի հետպատերազմյան կարգ հաստատելու անընդունակության բավական անաչառ պատմական փորձ: ԱՄՆ-ը, ինչպես և նախկինում, հանկարծակիի է գալիս, երբ բախվում է ռազմական կամպանիայի ավարտից հետո պատերազմ վարելու անհրաժեշտությանը: Առաջին հայացքից թվում է, թե անսպասելիության էֆեկտը կարող է բավական հեշտությամբ հաղթահարվել համապատասխան ռազմավարական կրթության, ճիշտ կադրային քաղաքականության և այլնի միջոցով: Սակայն խնդիրը շատ ավելի բարդ է, ու նրա «արմատները» գտնվում են ռազմական մշակույթում և պատերազմի ու քաղաքականության միջև խիստ հստակ սահմանազատում անցկացնելու մեջ [2, pp. 16-17]:

**Պատերազմի տեսլականը արևմտյան ռազմական մշակույթում.** Թեև ընդունված է տարբերակում մտցնել տարբեր եվրոպական պետությունների և ԱՄՆ պատերազմի նկատմամբ մոտեցումներում, այնուամենայնիվ, դրանք բոլորը գտնվում են արևմտյան ռազմական մշակույթի ընդհանուր համատեքստում: Արևմտյան յուրաքանչյուր երկրի զինվորական վերնախավը, մշակելով սեփական ռազմական դոկտրինները, ռազմավարությունն ու մարտավարությունը, այնուամենայնիվ, միանման է արձագանքում աշխարհաքաղաքական, սոցիալ-քաղաքական մարտահրավերներին: Պատերազմի հիմնական նպատակն արևմտյան հասարակությունների համար, ինչպես և նախկինում, մնում է հակառակորդի զինված ուժերի ջախջախումը, և եթե այս նպատակն այսօր բացահայտորեն չի բարձրաձայնվում, այն, այնուամենայնիվ, այս կամ այն կերպ առկա է մտածողության, կրթության մեջ և այլուր [25]: Արևմտյան ռազմական մշակույթը հակառակորդի զին-

ված ուժերի ջախջախման փաստը, նրա մայրաքաղաքի գրավումը համարում է պատերազմն ավարտելու և հետպատերազմյան բանակցությունների գործընթացն սկսելու հատկանիշ: Այսինքն՝ մարտական գործողությունները և պատերազմը, ի հեճուկս Կլաուզիցի տեսակետի, ավելի շուտ դիտարկվում են որպես հաջորդող բանակցային գործընթացի այլընտրանք և ոչ թե դրանց օրգանական մաս [14, p. 1]:

Պատերազմի նկատմամբ ամերիկյան մոտեցման շուրջ լուրջ բանավեճերն սկսվեցին 20-րդ դ. 70-ական թթ. սկզբին, Ռասել Ուիգլիի «Պատերազմի ամերիկյան տեսականը» (*The American Way of War*) մենագրության հրապարակումից հետո [28]: Ուսումնասիրելով, թե ինչպես են մղվել պատերազմներն ամերիկյան պատմության ընթացքում, Ուիգլին եկել է այն եզրակացության, որ ԱՄՆ-ը կողմնակից է հակառակորդին ուժասպառ անելու կամ ոչնչացնելու միջոցով ջախջախիչ պարտություն հասցնելու ռազմավարությանը [28, p. 475]: Ամերիկյան պատմության Ուիգլիի կատարած հետազոտության շրջանակներում ստացված արդյունքները, ընդհանուր առմամբ, կիրառելի են արևմտյան ամբողջ ռազմական մշակույթի նկատմամբ, և պատերազմի Մոլտկեի ձևակերպած գերմանական մոտեցումը շատ բանով համընկնում է ամերիկյանին [15, անգլ. թարգմանությունը տե՛ս 16]:

2002թ. հրապարակված «Կատաղի պատերազմներ հանուն խաղաղության» (*Savage Wars of Peace*) մենագրությունում **Մաքս Բուտը** (*Max Boot*), հետազոտելով ԱՄՆ, այսպես կոչված, փոքր պատերազմներ մղելու պատմությունը, գալիս է այն եզրակացության, որ ԱՄՆ-ը պատերազմի վերաբերյալ մի քանի մոտեցումներ է որդեգրել [29]: Բուտը ցույց է տալիս, որ փոքր պատերազմները, որոնք նա անվանում է «իմպերիալիստական», անմիջականորեն չներգործելով երկրի կենսական շահերի վրա, այնուամենայնիվ, մեծ ավանդ ունեն ԱՄՆ՝ որպես համաշխարհային ուժի կայացման գործում: Ամփոփիչ վերլուծությունում, դիտարկելով և համակցելով պատերազմի երկու մոտեցումները, Բուտն ավելի շուտ հաստատում է Ուիգլիի տեսակետը և ոչ թե մերժում այն [29, p. XVI]:

Ակնհայտ է, որ դեռ վաղ է խոսել պատերազմի հայկական տեսականի մասին, սակայն 1988-1994թթ. Արցախյան պատերազմի արդյունքների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանը մնում է պատերազմի արևմտյան մոտեցումների և մշակույթի շրջանակներում, ինչը չէր կարող չհանգեցնել այս ճանապարհի համար բնորոշ օբյեկտիվ հետպատերազմյան խաղաղության խնդիրների:

**Արևմտյան մշակույթի ապառազմականացումը.** Ներկայումս առկա են հայտանիշներն այն բանի, որ «հին» եվրոպական պետությունների մշակույթն ավելի ու ավելի «ապառազմականացված» է դառնում [30]: Այս երևույթը զուգակցվում է եվրոպական մտքի՝ բանակից հասարակության ազատվելու հետ կապված ուտոպիական նախագծերից մեկի իրականացման փորձերի հետ, երբ «սոցիալական առաջընթացը», սոցիալական բոլոր հակասությունների լուծումը և այլն բանակը դարձնում են ոչ պիտանի: Հասարակությունը հաղթահարում է «ներքին վայրիությունը» և այլևս բռնության գործիք ու աղբյուր հանդիսացող սոցիալական ինստիտուտների կարիք չի ունենում [31]: Այս ավանդույթի վառ օրինակն է Կանտի «Դեպի հավերժ խաղաղություն» տրակտատը, որտեղ նկարագրվում է լուսավորչալ հանրապետությունների դաշնությունը, որում «մշտական բանակները (*miles perpetuus*) ժամանակի ընթացքում պետք է իսպառ վերանան», քանի որ պատերազմի համար ստեղծված լինելով՝ նրանք հրահրում են այն [32, cc. 257-347]:

«Օեր Եվրոպայի» մշակույթի ապառազմականացումը հետևանք է նաև ստեղծված աշխարհաքաղաքական համատեքստի, երբ եվրոպացիները անհրաժեշտություն չեն զգում լրջորեն վերաբերվելու սեփական պաշտպանությանը: Վերջին 50 տարիների ընթացքում արևմտաեվրոպական հասարակությունը նախընտրում է գտնվել ԱՄՆ ռազմավարական հովանու տակ և անտեսում է տեղի ունեցող փոփոխությունների մասին ազդանշանները [2, pp. 211-222]: Վերաբերմունքը պատերազմի՝ որպես անընդունելի սոցիալական երևույթի և գործիքի նկատմամբ պետք է համարվի ժամանակավոր և ոչ հաստատուն, և «պատերազմի վրա դրված տաբուն կցնդի ինչպես վաղորդյան մառախուղ, եթե, կամ ավելի շուտ՝ երբ սկսեն վերադառնալ ռազմավարական անհուսալիության վառ ժամանակները» [10, p. 24]:

20-րդ դ. 90-ական թթ. ընթացքում ԱՄՆ-ում ի հայտ եկան առասպելներ բռնության նկատմամբ ամերիկացիների նողկանքի, աշխարհի հետհերոսական պատերազմների փուլի մասին, երբ անձի գործոնը, մարդկային կամքը պատերազմում սկսում են խաղալ ստորադաս, երկրորդական դեր [33, pp. 109-222]: Որոշ գիտնականներ տեսակետ են հայտնել, թե ռազմական ոլորտում և ընդհանրապես հասարակությունում տեղի ունեցող խոր փոփոխությունների գլոբալ տիրույթում գործող նոր ձևավորվող մշակույթային տաբուների ֆոնին պատերազմը դադարում է լինել քաղաքականության պրակտիկ գործիքը և դառնում է բարոյապես անընդունելի [34, pp. 275-297]: Պատերազմի ապալեզիտիմացման վրա ազդող կարևոր գործոններից մեկը գլոբալ *մասս-մեդիան* է: Մարտական գործողություններում ուղիղ «*օն-լայն*» միացումները թույլ են տալիս պատերազմի դաժան, իրական պատկերը հասցնել տառացիորեն յուրաքանչյուրի տուն: Սակայն նող-

կանքը պատերազմի և ռազմական բռնության նկատմամբ դառնում է ոչ այնքան բարոյական դատապարտման, որքան վրդովմունքի արդյունք այն փաստից, որ այն դառնում է *մեղիա-բիզնես* և մի տեսակ սպորտ, ինչը հանգեցնում է զինվորականի ավանդական կերպարի և զինվորական մասնագիտության «լողումանը» [35]:

***Արևմտյան ռազմական մշակույթի «փոխակերպման» խնդիրները.***

Ժամանակակից աշխարհը, սրընթացորեն փոփոխվելով, դառնում է ավելի բարդ և անկանխատեսելի, ինչը հանգեցնում է հասարակության անվտանգության ոլորտի անհամապատասխանությանը առաջացող նոր սպառնալիքներին [7, p. 2]: Աշխարհը դառնում է էլ ավելի ոչգծային, այն դեպքում, երբ ընդհանրապես հասարակությունում, նրա ուժային կառույցներում շարունակում են իշխել գծային մշակույթը, մտածողությունը և կրթությունը [36, cc. 123-153]: Այնուամենայնիվ, Արևմուտքի զինվորական վերնախավում հասունանում է այն ըմբռնումը, որ նոր դարաշրջանի մարտահրավերների համարժեք արձագանքը, ներառյալ նաև ռազմական ոլորտի փոխակերպումը, պետք է տեղի ունենա ոչգծայնության պարադիգմի տերմինաբանության և հասկացությունների ապարատի հիման վրա [37, pp. 48-49]:

Մյուս կողմից՝ ռազմական մշակույթում փոփոխությունների անհրաժեշտության մասին ռազմական և անվտանգության ոլորտների փոխակերպման հետ կապված հանձնարարականներն իրականացնելիս հարկ է խուսափել ծայրահեղություններից: Պետք է հասկանալ, որ մշակույթն իր բնույթով ավելի իներցիոն է, քան քաղաքականությունը և բացառում է իր վրա ուղղակի ազդեցությունները: Մշակույթի վրա անմիջական ազդեցության նախագծերը բոլոր ժամանակներում վերաբերել են ուտոպիային, և ընդունելով մշակույթի՝ նոր ժամանակներին անհամապատասխանությունը՝ անհրաժեշտ է հասկանալ, որ այն պատմականորեն տեսանելի ժամանակում կմնա այդպիսին: «Մշակույթը փոխակերպելու» կոչերը պետք է ընդունել որպես ոչ համարժեք, և այն ամենը, ինչ մնում է, հաստատագրել ու հաշվի առնել մշակույթի անհամապատասխանությունը նոր դարաշրջանի պահանջներին [38]:

Մշակույթը և մշակութային հենքը, արտացոլելով սոցիալական վարքագծի խորքային մոդելները, նախնական են հանդիսանում քաղաքականության և պատերազմի նկատմամբ: Սա նշանակում է, որ արևմտյան հասարակության և նրա զինված ուժերի՝ տեղի ունեցող փոփոխություններին հարմարվելու կարողությունը ամեն պարագայում սահմանափակվում է նրա մշակույթի անկայունությամբ և համարժեքությամբ: Մյուս կողմից՝

արևմտյան մշակույթը չափազանց պլաստիկ է և, պահպանելով մի շարք հիմնարար պարամետրեր, թույլ է տալիս փոխառությունն անել և ազդեցություններ կրել այլ մշակույթներից [2, p. 22]:

Թեև բոլոր ժամանակների և ժողովուրդների ռազմական մտածողները միակարծիք են այն հարցում, որ պատերազմի բնույթը ունիվերսալ է և անփոփոխ, այնուամենայնիվ, կոնկրետ պատերազմը տվյալ հասարակությունում ընդունված համատեքստից, մեծաթիվ գործոններից ու սոցիալական նորմերից կախված մշակութային երևույթ է: Պատերազմն ունի մի քանի համատեքստեր, որոնցից կարևորներն են տեխնոլոգիականը, քաղաքականը, սոցիալականը և մշակութայինը: Ընդ որում՝ լուրջ հետազոտողներն ու ստրատեգները միշտ ընդգծել են մշակույթի, այդ թվում ռազմավարական մշակույթի կարևոր դերը [39, ch. 5]:

Մի շարք հետազոտություններում նշվում է, որ վերջին ժամանակներս ԱՄՆ ռազմավարության ձևավորման մեջ և պատերազմի վերաբերյալ մոտեցումներում որոշիչ դեր է խաղում ավելի շուտ աշխարհաքաղաքական և ոչ թե մշակութային համատեքստը: Դա կապվում է համաշխարհային քաղաքական համակարգում տեղի ունեցող ոչգծային տեկտոնական տեղաշարժերի և վերջին տասնամյակների աշխարհաքաղաքական հեղափոխության հետ, հետևաբար՝ կրում է ժամանակավոր բնույթ [40]: Այնուամենայնիվ, արդեն ակնհայտ է, որ մի շարք տեսաբանների այն պնդումները, թե տեղեկատվական դարաշրջանում աշխարհագրությունը և, համապատասխանաբար, աշխարհաքաղաքականությունը դադարում են լինել համաշխարհային քաղաքականության վճռորոշ գործոններ, չեն համապատասխանում իրականությանը: Տարածքը, ինչպես և նախկինում, շարունակում է առաջատար դեր խաղալ պատմության մեջ, իսկ «տեղեկատվական տեխնոլոգիաները կարտոֆիլ չեն աճեցնում» ասույթը, առաջվա նման, արդարացի է՝ կատարելով գլոբալ տեղեկատվական հասարակության մեղալի դարձերեսի դեր [10, p. 23]:

Հայ ռազմական մշակույթի ավանդույթների ընդհատումը, անշուշտ, բացասական փաստ լինելով, մյուս կողմից՝ ստեղծել է «մաքուր էջից» դրանց վերածնման եզակի հնարավորություն: Հայկական պետականությունը հազվագյուտ հնարավորություն ունի ռազմական ոլորտը կերտելիս հաշվի չառնել ռազմական մշակույթի և ավանդույթների իներցիոնության գործոնը: Ակնհայտ է, որ կարող է առկա լինել «ռեյաստիվիզմի» վտանգ, երբ հասարակությունը, ապակոդմնորոշվելով, կտրվում է դարաշրջանի սոցիալական, պատմական և այլ համատեքստերից: Հայաստանի պարագայում այդ կերտումի կայունության և հաջողության գրավական են դառ-

նում հայկական մշակույթը, նրա ամբողջականությունն ու անքակտելիությունը Հայոց աշխարհի ողջ պատմության ընթացքում<sup>1</sup>:

**Արևմտյան աշխարհի նոր մշակութային պարադիգմը.** Սառը պատերազմում ԱՄՆ անվերապահ հաղթանակի, ինչպես նաև դրա մշակութային հիմքի ըմբռնման հետևանքը դարձավ արևմտյան կիսագնդի նոր համաշխարհային պարադիգմը (*The Western Hemisphere New World Paradigm*), որը կերտվեց «ամերիկյան բացառիկության» երևույթի հիման վրա: ԱՄՆ բացառիկությունը, մասնավորապես, հիմնավորվում էր նրա բարոյական գերազանցությամբ, նոր ինքնության և ազգի ստեղծման խնդիրը հաջող լուծելու կարողությամբ, ինչպես նաև ամերիկյան հասարակությունում ներգաղթյալների ինտեգրմամբ [43, p. 7]: «ԱՄՆ հաստատուն հավատն իր բացառիկության հանդեպ հիմնվում է նրա արդարացիության և այլ ազգերի նկատմամբ բարոյական գերազանցության վրա» [44, p. 8]f

Մշակույթին հենվող ԱՄՆ ճնշող ռազմական հզորությունը և որպես դրա հետևանք առաջացող անխուսափելի էյֆորիան հանգեցրին անվերապահ մշակութային գերազանցության մասին եզրահանգման: Աշխարհում այլևս «արժանի հակառակորդ» չէր մնացել, և ամերիկյան մշակույթը հռչակվում էր ամենահզորը մարդկության պատմության մեջ: Վաղ թե ուշ այն կկործանի բոլոր հակառակորդ ավանդական մշակույթները, որոնք ի վիճակի չեն լինի դիմանալ մրցակցությանը: Մշակութային գրոհին ուղղակիորեն դիմադրելու փորձերը պետք է միայն ողջունվեն, քանի որ, դատապարտված լինելով ձախողման, դրանք ցրում են հասարակությունների ուշադրությունն ու էներգիան՝ թույլ չտալով նրանց կենտրոնանալ ամերիկյան մարտահրավերին համարժեք արձագանքի ձևավորման վրա: Այս տեսակետից դիմադրության ֆունդամենտալիստական, ավտորիտար բոլոր մեթոդները պետք է ընդունվեն որպես ամերիկյան մշակութային, նշանակում է՝ նաև ռազմական գերազանցության խորացմանը նպաստող մեթոդներ [45, pp. 4-14]: Ակնհայտ է, որ ԱՄՆ ուղղակի ու բացահայտ մշակութային այս ագրեսիան համարժեք հակահարվածի հանդիպեց ավանդական հասարակությունների կողմից, ինչի արդյունքը դարձավ ամերիկյան մշակույթի ձգողականության կտրուկ անկումը և հակաամերիկյանիզմի աճը. «Հակաամերիկյանիզմը ներկայումս նման է համաշխարհային կրոնի» [43, p. 1; 46]:

Պետք է արժանին մատուցել ամերիկյան ընտրանուն, որը բավական արագ կողմնորոշվեց, որ թշնամության աղբյուր են այլ հասարակություններում գլոբալ չափերով ամերիկյան մշակույթի ուղղակի փոխպատվաստ-

<sup>1</sup> Հայոց մշակույթի ամբողջականության մասին տե՛ս [41]: Մենագրությունը մինչ այդ [42-ում] արտացոլված գաղափարների զարգացումն է:



ման փորձերը: Ներկայումս ԱՄՆ-ը փորձում է վերակոդիֆիկացնել դեպի անուղղակի ռազմավարությունների օգտագործումը: Այդ փորձերը, սակայն, հակասության մեջ են մտնում ամերիկյան մշակույթի խորքային մոդելների և «բնագոյների» հետ [47, p. 185]: ԱՄՆ-ը փորձում է մշակել և ներդնել մշակութային էքսպանսիայի նոր մեթոդներ՝ գնդապետ **Լոուրենսի** ոգուն և մաքսիմի համապատասխան. «Մի արա և մի ջանա անել շատ բան սեփական ձեռքերով: Ավելի լավ է արաբներն այդ անեն տանելի չափով, քան դու՝ փայլուն կերպով: Դա նրանց պատերազմն է, և դու օգնում ես նրանց հաղթանակ տանել և ոչ թե հաղթել նրանց փոխարեն» [48] Կառուցողական ազգային ռազմավարության առանցքային տարր է հայտարարվում տեսնել «աշխարհն այնպես, ինչպես որ նա կա, և ոչ թե այնպես, ինչպես այն պետք է լինի կամ այնպես, ինչպես մենք ենք ուզում տեսնել» [49, p. 2]: Մա նշանակում է, որ զարգացման հերթական փուլում արևմտյան ռազմական և ռազմավարական միտքը կրկին հանգել է մշակույթի և մշակութային համատեքստի արժևորմանը, որոնք ինչ-որ վերացական կամ չեզոք բաներ չեն պատերազմի հիմնախնդիրները դիտարկելիս [50, p. 588]:

Այս առումով հայ մշակույթի անվերապահ կշիռը, արևմտյան հոգևոր ավանդույթին նրա պատկանելությունը բարենպաստ նախադրյալներ են ստեղծում Հայաստանի ռազմական ոլորտի կայացման և զարգացման համար: Մշակույթի դերի ու տեղի փոփոխվող գնահատականների ֆոնին հայության հազարամյակների ընթացքում ստեղծած մշակութային հենքը դառնում է նրա կայացածության գրավականը: Հայոց պետականության հենքը հանդիսացող ռազմական ավանդույթների և մշակույթի վերածնունդն հայտ ներկայացնելով՝ Հայաստանն, անկասկած, կստանա վստահության անհրաժեշտ վարկը Արևմուտքի հոգևոր և մտավոր ընտրանու կողմից: Խնդիրը հայ ընտրանու՝ իրեն նետված մարտահրավերին համարժեք պատասխան ձևավորելու կարողության մեջ է:

## **2. Պատերազմի տեսլականը, տրամաբանությունը և քերականությունը արևմտյան ռազմական մշակույթում**

**Պատերազմի տեսլականը.** «Պատերազմի տեսլական» (*way of war*) հասկացությունը արևմտյան ռազմական մշակույթում ներառում է պատերազմի կազմակերպման և անցկացման ընդհանուր միտումները, ինչպես նաև այս կամ այն հասարակությանը հատուկ ռազմական մտքի հիմնական դրույթները: Պատերազմի տեսլականը որոշում է այն զինվորական և քաղաքական առաջնությունների՝ պատերազմի մասին հիմնարար գաղափարները, որոնք, վերջին հաշվով, որոշում են ռազմավարական պլանավորումը, ռազ-

մական ծախսերը, զինված ուժերի զարգացման հայեցակարգերն ու դոկտրինաները [51, p. 1]:

Ակնհայտ է, որ այս կամ այն պետության պատերազմի տեսլականը ավելի լայն պարադիգմի՝ տվյալ դեպքում՝ պատերազմի արևմտյան տեսլականի և արևմտյան ռազմական մշակույթի բաղադրատարրն է: Հանստնն իր «Կոտորած և մշակույթ» (*Carnage and Culture*) մենագրությունում խոսում է այն մասին, որ արևմտյան մշակույթի մի շարք հենքային արժեքներ, ինչպիսիք են ռացիոնալիզմի ավանդույթները, ինդիվիդուալիզմը, քաղաքացիական պարտքը, հանգեցնում են Արևմուտքի անվերապահ գերազանցությանը ռազմական «կազմակերպության, կարգապահության, բարոյականության, ինտուիցիայի, ճկունության և հրամանատարություն իրականացնելու» մեջ: Նա չի պնդում, թե արևմտյան ռազմական մշակույթն առավելություն ունի ուրիշների նկատմամբ, բայց հաստատում է, որ վերջին 5 դարերի ընթացքում տարբեր մշակույթների բանակների բախման ժամանակ հաղթանակը պատկանել է Արևմուտքին [22, pp. 20-22]: Մի շարք հետազոտողներ, օրինակ՝ **Անտուլիո Էչևարիան** (*Antulio Echevarria*), դիտարկելով պատերազմի ամերիկյան տեսլականի խնդիրները, գալիս է եզրահանգման, որ այս տերմինը ԱՄՆ զինվորական վերնախավում ստանում է խիստ նեղ մեկնաբանություն, և ներկայումս ավելի շուտ հարկ է խոսել «ճակատամարտի ամերիկյան տեսլականի», այլ ոչ թե «պատերազմի տեսլականի» մասին [14, p. 1]:

Լուծելով պատերազմի նոր տեսլականի ձևավորման խնդիրը՝ ամերիկյան ռազմական միտքը բխավում է երկու մեծ և փոխկապված խնդիրների: Առաջին՝ այն պարտավոր է հստակ որոշել պատերազմի՝ այսօրվա դրությամբ անորոշ տրամաբանության և քերականության հասկացությունների կիրառման ոլորտը, գործառույթն ու դերը, որոնք կներկայացվեն ստորև: Դա պետք է նվազեցնի ռազմավարական մտածողության երկճյուղությունը, որը, ինչպես գրում է սահմանափակ պատերազմի առաջատար տեսաբաններից մեկը՝ **Ռոբերտ Օսգուդը** (*Robert Osgood*), հետևանք է ռազմական ուժի և քաղաքականության միջև ստեղծվող հեռավորության [52]: Պատերազմի ավանդական ամերիկյան տեսլականի բնորոշ գծերից են քաղաքական ուժի սխալ թերագնահատումը, «երկարատև» հակապատերազմական ավանդույթը և ռազմական ուժի ու արտաքին քաղաքականության համակցման անբավարար փորձը [52, pp. 28-42]: Պատմությունը ցույց է տալիս, որ թեև պատերազմի ժամանակ զինվորականներն ու քաղաքական գործիչներն աշխատում են միասին, անձնային մակարդակում նրանց միջև առաջանում են որոշակի «տարածություն» և մրցակցություն, ինչն աննշան է դառնում միայն տոտալ պատերազմի ժամանակ:

Երկրորդ մեծ խնդիրը, որը պետք է լուծվի պատերազմի նոր տեսլականի շրջանակներում, կապված է զինվորական ու քաղաքական առաջնորդների՝ պատերազմը որպես ամբողջական երևույթ տեսնելու և, համապատասխանաբար, ռազմական հաղթանակը ռազմավարական և քաղաքական հաջողության փոխակերպելու չիմացության հետ: Ռազմական և քաղաքական մոտեցումներում առկա անհամապատասխանությունների խնդիրը նկատվել է բավական վաղուց (դեռ 20-րդ դ. 70-ական թթ. սկզբին), սակայն այժմ էլ չի կարելի խոսել այն մասին, որ այն լուծվել է, և որ պատերազմի նկատմամբ ամբողջական մոտեցումը դարձել է բոլորի կողմից ընդունելի և սովորական [53]: Ավելին, արդեն առկա է ըմբռնումն այն բանի, որ այդ անհամապատասխանություններն են դարձել այն խոչընդոտները, որոնք խանգարել են ԱՄՆ-ին Աֆղանստանում և Իրաքում տարած հաղթանակները ռազմավարական, իսկ այնուհետև նաև քաղաքական հաջողության փոխակերպելուն [54, pp. 85-94]: Այս խնդրի լուծումը անխուսափելիորեն կպահանջի հասարակության զինվորական և քաղաքացիական հատվածների մի քանի հիմնական հարաբերությունների վերանայում [55, pp. 47-54]: Կպահանջվի նաև ճշտել այն, թե ինչ ռեսուրսների ներգրավմամբ է լուծվում այն խնդիրը, որը **Էնտոնի Կորդսմենն** (*Anthony Cordesman*) անվանել է «ազգի զինակերտում» [56, p. 5]:

Այսօր ԱՄՆ զինվորական ինտելեկտուալների և պաշտպանության նախարարության քարտուղարության (*Office of the Secretary of Defense - OSD*) միջև առկա է որոշակի տարբերություն պատերազմի նոր տեսլականի վերաբերյալ մոտեցումներում: Առաջինները նոր տեսլականը դիտարկում են ժամանակակից հակամարտության տերմիններով և շրջանակներում, մինչդեռ Քարտուղարությունը ելնում է ապագա ռազմական այն հնարավորություններից, որոնք այդ տեսլականը հիպոթետիկ կերպով պետք է ապահովի [56, pp. 9-10]: Այնուամենայնիվ, երկու մոտեցումներն էլ տառապում են համակարգային մտածողության և ռազմական հաղթանակը ռազմավարական ու քաղաքական հաջողության փոխակերպելու խնդրի ըմբռնման բացակայության սկարություն: Ինչպես և նախկինում, պատերազմի ամերիկյան տեսլականը շեշտը դնում է ավելի շուտ ճակատամարտում հակառակորդին արագ ջախջախելու և ոչ թե ավելի լայն ռազմավարական ու քաղաքական նպատակների հասնելու համար ռազմական ուժի կիրառման ուղիների որոնման վրա [14, p. 16]:

Ինչպես նկատում է պահեստի գեներալ **Էնտոնի Զինին** (*Anthony Zinni*), ԱՄՆ զինվորականներն ավելի արդյունավետ են դառնում «սպանելու և կործանելու մեջ», ինչն ապահովում է հաղթանակը ճակատամարտում, բայց ոչ պատերազմում [57]: **Հարի Սամերսը** (*Harry Summers*) բերում

է ամերիկյան ռազմական մտածողության համար դիտարկվող խնդրի հրատապությունը ցույց տվող օրինակ: Հյուսիսային Վիետնամի մի գնդապետի հետ բանավեճի ժամանակ նա ապացուցում էր, որ ԱՄՆ զինված ուժերը ոչ մի ճակատամարտ տանուլ չեն տվել, ինչին վերջինս պատասխանել է. «Հնարավոր է՝ այդպես է, բայց միևնույն ժամանակ դա նշանակություն չունի» [17, p. 1]: Սամերսն ուզում է ասել, որ ամերիկյան զինվորականները կատարել են իրենց առջև դրված բոլոր առաջադրանքները, և պարտությունը վիետնամական պատերազմում քաղաքական դեկլարության պարտության արդյունք է ու վառ օրինակն այն բանի, թե ինչպես ճիշտ քերականության դեպքում պատերազմի սխալ տրամաբանությունն անխուսափելիորեն հանգեցնում է պարտության:

**Պատերազմի տրամաբանությունը և քերականությունը.** Արևմտյան ռազմական միտքը պատերազմի *քերականություն* և *տրամաբանություն* տերմիններն օգտագործում է 19-րդ դ. սկսած: Դրանք շատ են օգտագործել Կլաուզիցը և Մոլտկեն, հաճախ հանդիպում են Ֆրանսիայի և Անգլիայի այն ժամանակվա ռազմական գրականության մեջ և կրկին արդիական դարձան արդեն 20-րդ դ. վերջին [58]: Մոլտկեն, ընդունելով պատերազմի տրամաբանության անվերապահ կարևորությունը, այնուամենայնիվ, պնդում էր, որ մարտական գործողությունների սկսվելու հետ հենց պատերազմի քերականությունն է ձեռք բերում գլխավորող դեր և պետք է որոշի պատերազմի ընթացքը: Պատերազմի ամերիկյան և ավելի լայն՝ արևմտյան տեսլականին, որոշ բացառություններով, անհամեմատ ավելի մոտ է Մոլտկեի «քերականական» մոտեցումը, քան Կլաուզիցի տեսակետը քաղաքականության և պատերազմի մասին՝ որպես միասնական տրամաբանական շարունակականություն [14, p. 2]:

Ռոբերտ Օսգուդը պնդում է, որ նույնիսկ գլոբալ միջուկային դիմակայության պայմաններում ռազմական ուժի գործադրումը մնում է քաղաքականության ռացիոնալ շարունակությունը՝ ապահովելով շոշափելի հաջողություն «միայն քաղաքական, բայց ոչ հակառակորդի ոչնչացման տերմիններով» [52, p. 22]: Սակայն նույն Օսգուդը հաստատում է, որ ռազմական ուժի նկատմամբ նման մոտեցումը բնորոշ չէ պատերազմի ամերիկյան տեսլականին, որին հատուկ է քաղաքականության և ռազմական ուժի ոլորտների սահմանազատումը:

*Հարկադրանքի դիվանագիտության* հայեցակարգի առաջատար տեսաբան **Թոմաս Շելինգը** (*Thomas C. Schelling*) նույնպես խոսում է այն մասին, որ զինված ուժերի կիրառման նպատակները պետք է լինեն ավելի սահմանափակ և կայանան հակառակորդի զսպման, նրան վախեցնելու և

պարտադրելու մեջ: Դեպքերի մեծ մասում ուժի նման գործադրումը, ինչը թույլ է տալիս հասնել միջանկյալ նպատակների, ավելի արդյունավետ է ստացվում, քան լիակատար ջախջախումը և վերջնական ռազմական հաղթանակը [59, pp. 474-475]: Օսգուդը և Շելինգը, լինելով ոչ միայն ռազմական հաղթանակի, այլև ռազմավարական հաջողության հասնելու խնդրի առաջադրման և լուծման կողմնակիցներ, փորձում էին փոխել պատերազմի գոյություն ունեցող տեսլականը ամերիկյան զինվորական վերնախավում՝ պատերազմի քերականությունից կիզակետն ու շեշտադրումը տեղափոխելով նրա տրամաբանության վրա:

Շովակալ Ուայլին (*Joseph C. Wylie*) պնդում է, որ պատերազմը, նոր քաղաքական դինամիկա հրահրելով, արմատապես փոխում է նախապատերազմյան քաղաքականությունը, որը դադարում է համապատասխանել նոր իրողություններին, դառնում է «ոչ պիտանի»: Իր «Ռազմական ստրատեգիա» (*Military Strategy*) գրքում նա առանձնացնում է «քաղաքականություն» և «քաղաքական կյանք» (**«policy» and «politics»**) տերմինները: Ուայլին պնդում է, որ Կլաուզիցը պատերազմի նկատմամբ քաղաքականության առաջնայնության և պատերազմի՝ որպես «քաղաքականության շարունակության» վերաբերյալ իր նշանավոր բանաձևում նկատի ուներ քաղաքական կյանքը, իշխանության համար անընդմեջ պայքարի գործընթացը և ոչ թե քաղաքականությունը: Եվ եթե պատերազմը տանուլ է տրվում, նշանակում է՝ իրականացվող քաղաքականությունն անընդունակ էր, և նրա տեղը պետք է զբաղեցնի մեկ այլ քաղաքականություն: Փոփոխված պայմաններին անհամարժեք հին քաղաքականությունը կիրառելու հետագա փորձերը ևս կարող են հանգեցնել ճակատագրական հետևանքների [60, pp. 67-69]: Դրանով իսկ պատերազմի կենտրոնական հարցը դառնում է ոչ թե քերականությանը ճիշտ հետևելն ու դրա համարժեք օգտագործումը, այլ այն, թե որքան լավ էր մշակված և ապահովված նրա տրամաբանությունը:

Փաուելի դոկտրինը, որն ի հայտ եկավ 1991-1992թթ. և հանդիսանում է Ուայնբերգերի (*Gasper Weinberger*)<sup>1</sup> դոկտրինի շարունակությունը, փորձում է սահմանափակել և հստակ որոշել, թե երբ և ինչ պայմաններում քաղաքական առաջնորդները կարող են ռազմական ուժ գործադրել [61, pp. 1-11; 62, p. B-2]: Մի շարք հետազոտողներ կարծում են, որ դրանով իսկ պա-

<sup>1</sup> Դոկտրինը մշակվել է պաշտպանության նախարար Կասպեր Ուայնբերգերի կողմից 1984թ. և բաղկացած է վեց կետից. 1. ԱՄՆ զինված ուժերի (ԶՈւ) հակամարտության մեջ մտնելը հնարավոր է միայն ԱՄՆ կենսական շահերի պաշտպանության համար, 2. ԱՄՆ-ը հակամարտության մեջ պետք է մտնի հաղթելու հստակ մտադրությամբ, 3. ԱՄՆ ԶՈւ հակամարտության մեջ մտնելը ամերիկյան աշխարհամասի սահմաններից դուրս պահանջում է ռազմական և քաղաքական նպատակների ու խնդիրների հստակեցում, 4. հակամարտության մեջ մտնելը մշտապես պետք է վերագնահատվի և ճշտվի հակամարտության անընդհատ փոփոխվող պայմանների հիմքի վրա, 5. ԱՄՆ ԶՈւ գործողությունները պետք է ունենան երկրի հասարակական կարծիքի պաշտպանությունը, 6. ԱՄՆ ԶՈւ հակամարտության մեջ մտնելը պետք է տեղի ունենա միայն ծայրահեղ դեպքում:

տերազմի քերականությունը սկսում է թելադրել իր սեփական տրամաբանությունը: Սա հակասության մեջ է մտնում դեռևս Կլաուզիցի ձևակերպած և դասական դարձած արևմտյան մոտեցման հետ, երբ ռազմական ոլորտի և քաղաքականության փոխհարաբերություններում վճռորոշ դերը պատկանում է վերջինին: Սակայն դոկտրինի կողմնակիցները պնդում են, որ առաջարկվող մոտեցումը թույլ է տալիս մշակել կատարյալ քերականություն՝ դրանով իսկ բացառելով պատերազմի տրամաբանության ըմբռնման աղավաղումներն ու կոռոզիան: Քերականության խնդիրն է ապահովել տրամաբանության ըմբռնման և մեկնաբանման համարժեքությունն ու անփոփոխականությունը: Այլ բան է, թե որքանով է քերականությունը հենց այս իմաստով ընկալվում պատերազմի տրամաբանությունը որոշող քաղաքական գործիչների կողմից [14, p. 6]:

«*Foreign Affairs*»-ում 2003թ. հրատարակված աշխատությունում Մաքս Բուտը զարգացնում է «**Կատաղի պատերազմներ հանուն խաղաղության**» (*Savage Wars of Peace*) մենագրության գաղափարները՝ պատերազմի ամերիկյան նոր տեսլականի առաջատար ներկայացուցչի դիրքերից [63, pp. 41-58]: Բուտը պնդում է, որ նոր տեսլականը թույլ կտա ԱՄՆ-ին անհամեմատ ավելի արդյունավետ մղել «կատաղի պատերազմներ հանուն խաղաղության», որոնք կընդլայնեն «ազատության կայսրությունը», ինչն ասելով նա նկատի ունի «ժողովրդավարական կապիտալիստական ազգերի ընտանիքը»: Որպես նման քաղաքականության բարոյական հիմնավորում հանդես է գալիս ԱՄՆ վիրթուալ ռազմական և տնտեսական հզորությունը [64, p. 5]:

Բուտի պատերազմի ամերիկյան տեսլականն արմատապես տարբերվում է Փաուելի տեսակետից: Խաղաղության համար իր կատաղի պատերազմներում ԱՄՆ-ը պատերազմի մեջ է ներքաշվում՝ առանց հստակորեն հասկանալու իր կենսական շահերն ու քաղաքական նպատակները, ինչը հանգեցնում է երկար ժամանակով այլ երկրներում ռազմական ներկայության անհրաժեշտությանը [29, pp. 318-319]: Բուտի մոտեցումը կարող է օրինակ ծառայել մեկ այլ ծայրահեղության, երբ պատերազմի տրամաբանության կողմից նրա քերականության անտեսումը վերածվում է անարդյունավետ պատերազմի կամ պարզապես ձախողման:

Ընդհանուր առմամբ, ԱՄՆ զինված ուժերում ծառայող զինվորականները միանգամայն սկեպտիկորեն են վերաբերվում այն հայեցակարգերին, որոնցում գլխավորող դերը հատկացվում է պատերազմի տրամաբանությանը և վրդովմունքով են ընդունում դրանք ռազմական իրականությունում կիրառելու քաղաքական գործիչների փորձերը [17, pp. XIII-XIV]: ԱՄՆ զինված ուժերին և ամերիկյան զինվորական վերնախավին, հազվադեպ բացառությամբ, առավել մոտ են Ուիգլիի մոտեցումները, որոնց համաձայն պատերազմի հիմնական նպատակը հակառակորդի զինված ուժերի ոչն-

չացումն է, ոչ թե այս կամ այն քաղաքական նպատակի հասնելը [28]:

Ուիգլիի տեսակետները քննադատում է **Բրայն Լինն** (*Brian M. Linn*), որի կարծիքով՝ Ուիգլին չարաշահում է «ոչնչացում» տերմինը և չի դիտարկում սարսափեցնելու և «իմպրովիզացիայի ու գործնական փորձի օգտագործման հակումի» ամերիկյան ավանդույթը: Լինն կարծում է, որ պատերազմի ամերիկյան տեսլականը, եթե գոյություն ունի էլ, ապա ներկայացնում է օպերատիվ արվեստի, ազգային ռազմավարության և ռազմական տեսության ուսիլիտար խառնուրդը [65, pp. 501-530]: Ուիգլին պատասխան հողվածում այս կամ այն չափով համաձայնում է Լիննի փաստարկների հետ [66, pp. 531-533]:

Ներկայումս ԱՄՆ ԶՈՒ վերափոխումների վարչության (*Office of Force Transformation - OFT*) և պաշտպանության նախարարի քարտուղարության կողմից մշակվող պատերազմի ամերիկյան տեսլականի մոդելներն ունեն այն նույն թերությունները, ինչ և Բուտի ու Ուիգլիի հայեցակարգերը: Բոլոր դեպքերում պատերազմը դիտարկվում է որպես քաղաքականության ոլորտից առանձնացված գործողություն, իսկ հաղթանակի նվաճումը շփոթվում է ռազմական կամպանիան շահելու հետ [14, p. 8]:

Այնուամենայնիվ, ԱՄՆ զինվորական վերնախավում արդեն կա այն ըմբռնումը, որ խնդրի, նրա աղբյուրների ճիշտ իդենտիֆիկացիան կարևոր փուլ է նրա լուծման ճանապարհին, և պատերազմի տրամաբանության ու քերականության հստակեցումը, պատերազմը՝ որպես ամբողջական երևույթ՝ ընկալելու սովորության մշակումը անհրաժեշտ քայլ են պատերազմի իրապես նոր տեսլականի ձևավորման ճանապարհին, որը գոյություն կունենա ոչ միայն թղթի վրա, այլև իրականում [14, p. 8]:

### **3. Պատերազմի ռազմավարության և շարունակականության էվոյուցիան**

Քաղաքականության հիմնական հարցի համառոտ ձևակերպման փորձերը այսպես թե այնպես հանգում են իշխանության հարցին: Քանի որ պատերազմը քաղաքականության անքակտելի մասն է ու նրա շարունակությունը, ապա ռազմական ամբողջ գործունեության հիմնական խնդիրը նույնպես իշխանության հարցն է: Որպես հետևանք՝ եթե կազմակերպված բռնության այս կամ այն տեսակը քաղաքականապես պատճառաբանված չէ և իշխանության հարց չի դնում, ապա այն պատերազմ անվանել չի կարելի [2, pp. 19-20]:

Եվ այսպես, պատերազմը քաղաքականության գործիքն է, այն անխուսափելիորեն պետք է կրի վերջինի բնույթը, այն պետք է չափվի քաղաքական չափանիշով: Ուստի պատերազմ վարելն իր գլխավոր գծերով ինքը՝

քաղաքականությունն է՝ գրիչը փոխած թրով, բայց չդադարելով մտածել իր սեփական օրենքներով [67, p. 438]:

Հասարակությունում և ընդհանրապես աշխարհում կատարված որակական փոփոխությունները չեն դիպել պատերազմի անփոփոխ մնացած բնույթին, և **Թուկիդիդեսի** (*Thucydides*) ու **Դոնալդ Կագանի** (*Donald Kagan*) հետևից կարելի է կրկնել, որ հավերժ ու արդարացի է մնում նաև պատերազմ հրահրող դրդապատճառների երրորդությունը՝ «վախ, հպարտություն և շահ» [68, p. 43]: 20-րդ դ. 90-ական թթ. ներպետական պատերազմների գերակշռությունը ինչ-որ եզակի բան չէ մարդկության պատմության մեջ, և այսօրվա դրությամբ ոչ մի հայտանիշ չկա, թե այս միտումը ապագայում զլխավորող կմնա: Չնայած այնպիսի հեղինակավոր ռազմական հետազոտողներ, ինչպիսիք են **Սթիվեն Մեցը** (*Steven Metz*) և **Ռայմոնդ Միլենը** (*Raymond Millen*), պնդում են, որ «գալիք տասնամյակների ռազմական հակամարտությունների մեծամասնությունը կկրի ներքին բնույթ» և «մեծ պետությունների միջև վճռորոշ պատերազմները հայտնվում են պատմության աղբամանում», երբ արդեն չեն մնացել խնդիրներ, որոնք պետք է լուծվեին ուղղակիորեն զինված հակամարտության միջոցով, այդ պնդումները հազիվ թե կարելի է անվանել իրականությանը համապատասխանող [69, pp. 7, 13]: Ավելին, ներքին հակամարտությունների թվի աճը չի նշանակում, թե միջպետական պատերազմները դառնում են պատմություն [10, p. 22]:

ԱՄՆ վերջին պատերազմները հերթական անգամ ցույց տվեցին, որ ամերիկյան ռազմական մեքենայի հաղթանակները նախկինի պես մնում են չձևակերպված քաղաքական հարթությունում: Եվ դա՝ չնայած այն բանին, որ ԱՄՆ-ում ռազմական մեքենայի գործադրումը, ինչպես և նախկինում, քաղաքական գործիչների արտոնությունն է և որոշվում է քաղաքացիական անձանց կողմից [70]: Սակայն, ինչպես արդեն նշվել է, պատերազմի վերջնական նպատակը մնում է ոչ թե ռազմական հաղթանակը, այլ ռազմավարական և քաղաքական հաջողությունը: Ավելին, ինչպես գրում է **Լիդլ Հարթը** (*Basil H. Liddell Hart*), պատերազմի նպատակը «ավելի լավ աշխարհն է», և այն պայմանավորվում է դրան հաջորդող խաղաղությամբ [71, p. 192]: Ռազմական հաղթանակը միշտ կարևոր է, բայց քաղաքական հաջողության երաշխավոր չէ, և պատերազմ մղելով՝ միշտ պետք է նկատի ունենալ հետպատերազմյան կարգավորման բնույթը: Պատմությունը հարուստ է շահած ճակատամարտերի և տանուլ տված պատերազմի ու խաղաղության օրինակներով: Լավ օրինակ են Հաննիբալը, որը շահել է երկրորդ Պունիական պատերազմի բոլոր ճակատամարտերը, բացի Կարթագենի մոտ կրած ցավալի պարտությունից, և Ստալինը, որը Երկրորդ համաշխարհային պա-

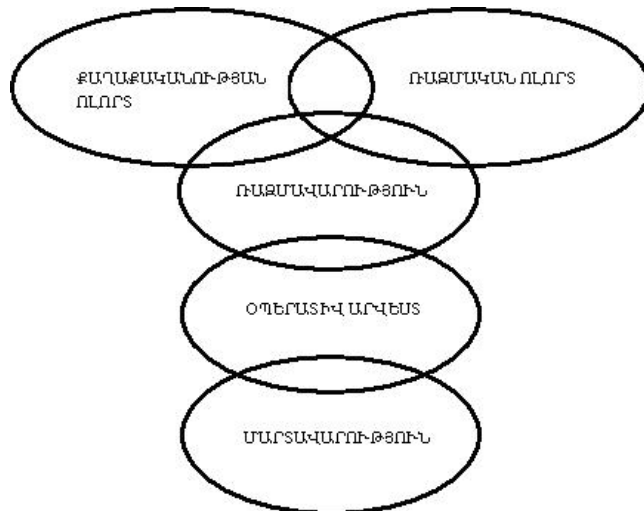


տերազմի վերջին 18 ամիսներին լուծում էր հետպատերազմյան կարգավորման և ոչ թե գերմանական ռազմական մեքենայի առավելագույն արդյունավետ ջախջախման խնդիրը [72, pp. 80-86; 2, p. 29]:

**Ռազմավարությունը և պատերազմի շարունակականությունը.**

Պատերազմի վարման մեջ չափազանց կարևոր է թվում քաղաքական գործիչների և հրամանատարների, հրամանատարների և շտաբականների ու հրամանատարների և ռազմական տեսաբանների՝ Կլաուզիցի պատերազմի ուղղահայաց շարունակականությունը ձևավորող փոխհարաբերությունների հաշվառումը [72, p. 85] (Նկ. 1): Կլաուզիցը նախագուշացնում էր, որ նապոլեոնյան պատերազմներից և ռազմավարության բարդացումից հետո «չեն կարող լինել ոչ մեծ ռազմավարական խնդիրների գուտ ռազմական գնահատականի մասին հարցը, ոչ դրանց լուծման գուտ ռազմական սխեմաները» [73, p. 9]: Եվ եթե մարտավարական մակարդակի համար «միջոց են ծառայում վարժված զինված ուժերը, որոնք պետք է վարեն մարտը: Նպատակը հաղթանակն է», ապա ռազմավարությունը «առանձին մարտերի հանգուցումն է պատերազմի ընդհանուր նպատակին» [74, p. 122]: Այս նպատակը «...վերջին ատյանում կազմում են այն հանգամանքները, որոնք պետք է ուղղակի հանգեցնեն խաղաղության կնքման» [74, pp. 150-151]:

Նկ.1. Պատերազմի ուղղահայաց շարունակականությունը



Այսպիսով, ռազմավարական մակարդակում ռազմական հաղթանակներն անհիմաստ են, քանի դեռ չեն հետամտում քաղաքական նպատակներ, որոնք, ըստ Կլաուզևիցի, որոշում է քաղաքական ոլորտը: «Այն բանի համար, որպեսզի ամբողջ պատերազմը կամ գոնե նրա մի մեծ հատվածը, որ կոչվում է արշավանք, հասցվի փայլուն ավարտի, անհրաժեշտ է խորամուխ լինել բարձրագույն պետական հարաբերակցությունների մեջ», - գրում է նա: Այս մակարդակում «ռազմավարությունը և քաղաքականությունը միաձուլվում են, և զորավարը միաժամանակ դառնում է և պետական մարդ» [74, p. 100]: «Քաղաքականության և ռազմավարության միջև տարբերությունը, - գրում է **Ուինսթոն Չերչիլը**, յուրացնելով այս դասերն Առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում, - նվազում է բանավեճերի մակարդակի բարձրացմանը զուգընթաց: Բարձրագույն մակարդակում (գազաթաժողովում) իսկական քաղաքականությունն ու ռազմավարությունը միևնույն բանն են հանդիսանում» [75, p. 6]:

***Ռազմավարության և պատերազմի շարունակականության էվոյուցիան.***

Պատերազմի ուղղահայաց շարունակականության արտաքնապես խաբուսիկ և պարզ նկարագրությամբ, ինչպես նաև քաղաքականության (կառավարության), ռազմական ոլորտի ու ժողովրդի «զարմանալի եռամիասնության» ներմուծմամբ Կլաուզևիցը հեղաշրջում կատարեց ռազմավարությունում, որը նման էր Կոպեռնիկոսի կատարած հեղաշրջմանն աստղագիտության մեջ [13]: Պատերազմը կապվում էր քաղաքական ոլորտի հետ և դառնում քաղաքական հարաբերությունների շարունակությունը [76, p. 115]:

Կլաուզևիցի ժամանակներում ռազմավարական որոշումները հենվում էին *Realpolitik*-ի, պետական շահերի վրա և գրեթե հաշվի չէին առնում հասարակության կյանքի ներքաղաքական կողմերը: Ռազմավարական միտքն անհրաժեշտ չէր համարում հաշվառել սոցիալական ասպեկտները, մշակել և իրականացնել պետական ներքին քաղաքականություն: Բանակը՝ որպես պետության ձևակազմիչ ինստիտուտ, փորձում էին մեկուսացնել ազատական և սոցիալական գաղափարների էռոզիայից: «Բանակն այժմ մեր հայրենիքն է, - գրում էր գեներալ **Ֆոն Ռուն** (*Albrecht Theodor Emil von Roon*) կնոջը 1848թ. հեղափոխության ժամանակ: - Միայն այնտեղ չեն ներդրվել անմաքուր և կործանիչ տարրերը, որոնք անկարգության մեջ են զգում այն ամենը, ինչի մեջ թափանցում են» [77, p. 107]:

Ներկայումս նման մեկուսացումը միամտություն է թվում, սակայն ոչ Կլաուզևիցը, ոչ նրա ժամանակակիցները չէին կարող ենթադրել, թե հասարակությունում ինչ խոր և անշրջելի փոփոխությունների կհանգեցնեին արդյունաբերական և սոցիալական հեղափոխությունները, որոնք փոխեցին

եռամիասնության բաղադրիչների փոխհարաբերությունները: Արդեն 19-րդ դ. վերջին հեղափոխական վերափոխումները տարածվեցին ամբողջ Եվրոպայում՝ կառավարություններից պահանջելով հասարակության ներսում հասնել կոնսենսուսի պետության և հասարակության զարգացման ռազմավարական նախագծերն իրականացնելիս [78, p. 82]:

Հեղափոխությունների մեկ այլ հետևանքը դարձավ բարդ և մասնագիտացված բանակի ի հայտ գալը, որի կառավարումը պահանջում էր առանձին կառավարող մարմնի՝ շտաբի ստեղծում: Այս միտման զարգացման գագաթնակետն, անկասկած, գերմանական գլխավոր շտաբն է, որի կառուցվածքն ու գործառույթները փորձել է կրկնօրինակել եվրոպական պետությունների մեծ մասը [76, p. 73]: Բացատրելով Գերմանիայի բանակաշինության հաջողությունները՝ գեներալ **Վեյվելը** (*Archibald Percival Wavell*) խոսում է մշակութային և պատմական նախադրյալների մասին, պնդելով, որ «պետական գործչի և ռազմիկի միջև փոխհարաբ. փոխարինելիությունն անընդհատ կատարելագործվել է... 11-րդ դարում: Գերմանացիները դարձել են ռազմական գործի պրոֆեսիոնալներ, իսկ ժամանակակից հայտնագործությունները, ավելացնելով նրանց տեխնիկական հնարավորությունները, մասնագիտացնում էին այդ գիծը» [79, pp. 33-34]:

20-րդ դարում հարաճուն արագությամբ ի հայտ էին գալիս սպառազինության և տեխնիկայի ավելի բարդ տեսակներ, որոնց սպասարկման համար պահանջվում էր համապատասխան ապահովում: Նոր տեխնոլոգիաները ջնջում էին խաղաղ քաղաքացիական բնակչության և մարտական գործողություններ վարող զինված ուժերի միջև նախկինում առկա հստակ սահմանը, իսկ ռազմական գիտելիքների աճող և բարդացող ծավալը խնդրահարույց էր դարձնում քաղաքական առաջնորդների և հասարակության վերահսկողությունը զինվորական պրոֆեսիոնալների և ռազմական ոլորտի նկատմամբ [78, p. 79]: Այժմ հաղթանակի հասնելու համար պետությունը պետք է ի վիճակի լիներ կենտրոնացնել ազգային գրեթե բոլոր ռեսուրսները՝ գյուղատնտեսությունից ու արդյունաբերությունից մինչև գիտական ներուժ ու քարոզչություն: Արդյունքը դառնում է կառավարության դերի ու նշանակության աճը պատերազմի կազմակերպման գործում: Հետաքրքիր է, որ Կլաուզևիցը, դիտարկելով ռազմական հանճարի խնդիրը, ժամանակին անտեսել էր **Կարնոյին** (*Lazare Nicolas Marguerete Carnot*)՝ Նապոլեոնի «հաղթանակների կազմակերպչին»: Նոր դարը ցույց տվեց, որ «ռազմակազմակերպչական հանճարը», ստանձնելով ռազմական ոլորտի և քաղաքացիական կառավարության միջև փոխգործակցության կազմակերպումը, դառնում է հաղթանակի վճռորոշ գործոններից մեկը [78, p. 60]:

Նոր մարտահրավերներին դիմակայելու և համընդհանուր պատե-

րազմներ վարել կարողանալու համար կառավարությունները հարկադրված էին փոխակերպել իրենց երկրների հասարակական կյանքը՝ մշակելով ավելի ու ավելի ծավալուն և բարդ հայեցակարգեր: Ինչպես նկատել է **Ուիլյամ Ջեյմսը** (*William James*), «հենց ինտենսիվ կոշտ (սուր) և պերմանենտ աճող մրցակցային պատրաստությունը պատերազմին դառնում է ռեալ պատերազմ, երբ ճակատամարտերը սկսում են խաղաղ «խաղաղ ժամանակ» ձեռք բերած վարպետության ինքնատիպ հրապարակային ստուգման դեր» [80, pp. 273-274]:

Ըստ այդմ, ռազմավարության ոլորտը «տարածվում» է գրեթե ամբողջ հասարակության վրա՝ անհրաժեշտ դարձնելով ոչ միայն ռազմական, այլև ազգային ռազմավարության ձևակերպումն ու իրականացումը: Գնահատելով Առաջին համաշխարհային պատերազմի արդյունքում տեղի ունեցած արմատական փոփոխությունները քաղաքականության և ռազմավարության ոլորտում՝ ծովակալ **Էքլեսը** (*Henry E. Eccles*) ազգային ռազմավարությունը սահմանել է որպես «ազգային հզորության բոլոր տարրերի համապարփակ ուղղորդում ազգային նպատակներին հասնելու համար» [81, p. 70]:

#### **4. Բարդության, ոչգծայնության և հարմարվողականության հասկացությունները և պատերազմի ժամանակակից տեսությունները**

Պատերազմը խիստ ամբողջական երևույթ է և հատուկ իրականություն, որի կարևոր հատկանիշներից են բարդությունը և ոչգծայնությունը [13]: Տեղեկատվական դարաշրջանի պատերազմների ակնհայտ բարդությունն անհրաժեշտ է դարձրել այս կատեգորիաների ներառումը մարտական գործողությունները, ռազմական կառույցների գործունեությունը, դոկտրինները, հայեցակարգերն ու ռազմական մշակույթը բնութագրելիս [81, p. 2]: Որոշ ռազմական փաստաթղթերում բարդությունը և ոչգծայնությունն արդեն պարտադիր կատեգորիաներ են, ինչը մի շարք օբյեկտիվ գործոնների հետևանք է: Դա առաջին հերթին կապված է պատերազմի բնույթի բարդացման, նոր տեխնոլոգիաների ներդրման և, որպես հետևանք, այն օպցիաների և պարամետրերի թվաքանակի ավելացման հետ, որոնք պետք է հաշվի առնի զինվորականը: Բացի այդ, գիտության զարգացումը թույլ տվեց ստեղծել անհրաժեշտ տեսական հիմքը և մշակել հասկացությունների այն ապարատը, որը հնարավոր էր դարձնում դիտարկել պատերազմը և զինված հակամարտությունը խոլիստիկ (ամբողջական) առումով:

Ժամանակակից պատերազմների բնույթի փոփոխությունը չի անդրադարձել նրա էության վրա, և այն, ինչպես և նախկինում, կենդանի, մտածող և արձագանքող անձանց՝ զինվորականների հակամարտությունն է: Որա-

կապես աճել է գիտելիքների և տեղեկատվության ծավալը, որոնց պետք է տիրապետի ժամանակակից զինվորականը, իսկ մարտի սրընթացությունը խիստ կարևոր է դարձրել մարտական իրավիճակի արագ գնահատման ընդունակությունը և կատարվող փոփոխություններին համարժեք արձագանքը: Դա անխուսափելիորեն հանգեցնում է հարմարվելու (ադապտացիայի) գործընթացների դերի ու նշանակության բարձրացմանը և նույնիսկ ոչ մասնագետների համար ակնհայտ է դարձնում հին ճշմարտության իրավացիությունն այն մասին, որ պատերազմն ավելի շուտ արվեստ է, քան որևէ այլ բան [37, pp. 197-198]:

Պատերազմը մարդկային գործունեություն է, որը չի համապատասխանում դետերմինիստական կանոններին: Իսկապես, տեխնոլոգիայի արագ զարգացումը և ազգային շահերի սպառնալիքների բազմազանությունը արագացնում և ուժեղացնում են ռազմական գործողությունների անցկացման ավանդական խոչընդոտների՝ անհամաձայնության, պատահականության և անորոշության էֆեկտները: Այդ խոչընդոտների կուտակման (կումուլյատիվ) էֆեկտը հաճախ նկարագրվում է որպես «պատերազմի մշուշ» և հրամանատարների վրա պարտավորություն (բեռ) է դնում մնալ զգոն, ճկուն և ի վիճակի լինել հարմարվել ռեալ ժամանակի ռեժիմում՝ օգտվելու համար նպաստավոր հնարավորություններից, և նվազեցնել խոցելիությունը: Հենց սա էլ պատերազմի արվեստն է [83, pp. 213-215]:

Ներկայումս բավական սուր է պատերազմի նոր խոլիստիկ տեսության և «միավորված» քերականության մշակման հարցը՝ ինչպես ռազմական մեքենայի ներսում փոխգործակցության, այնպես էլ ազգային հզորության այլ բաղադրիչների փոխհարաբերության հաշվառմամբ: Ակնհայտ է, որ նոր տեսությունը կազդի ռազմական գործունեության բոլոր բաղադրիչների վրա, ներառյալ մշակույթը, կադրերի պատրաստումն ու կրթությունը, դոկտրինները և հայեցակարգերը: Սակայն, ինչպես զգուշացնում է **Գոլին Գրեյը** (*Colin Gray*), «ձևի փոփոխությունը մշտապես շփոթվում է էության փոփոխության հետ: Հնարավոր հեղափոխությունները պատերազմի բնույթի մեջ սխալմամբ շփոթում են պատերազմի էությունում կամ նույնիսկ պատերազմից բխող (այսինքն՝ պատերազմի հետևանք հանդիսացող՝ ծան.՝ Հ.Ա.) հեղափոխության հետ» [39, p. 364]: Այսինքն՝ տեղի ունեցող և ապագա փոփոխությունները ռազմական ոլորտում առնչվում են պատերազմի քերականության, այլ ոչ թե տրամաբանության հետ:

**Ավանդական և բարդ պատերազմներ.** Ավանդական պատերազմը խոշորածավալ հակամարտություն է, որին յուրաքանչյուր կողմից մասնակցում են մեծ զորամիավորումներ (խոշորածավալ ուժեր): Վերջին հաշվով, մարտական բախման մեջ հաղթում է այն կողմը, որի զինված ուժերն

ունեն մեծ մասշտաբ, այսինքն՝ ավելի բազմամարդ են ու լավ ապահովված զենքով ու տեխնիկայով: Ընդ որում՝ հասկանալի է, որ հաղթանակը դառնում է պարզ տեղանքում զինված ուժերի բացահայտ բախման արդյունք: Ակնհայտ է, որ նման պատերազմները պատմության մաս չեն, և «Փոթորիկ անապատում»-ը կազմակերպվել և անցկացվել էր ըստ ավանդական պատերազմի սցենարի:

Բարդ պատերազմների կազմակերպումը և անցկացումն ունեն այլ առանձնահատկություն: Առավել լավ ուսումնասիրված բարդ պատերազմների օրինակ են ԱՄՆ պատերազմը Վիետնամում և ԽՍՀՄ պատերազմն Աֆղանստանում: Գոյություն ունեն բազմաթիվ գործոններ, որոնք պայմանավորում են պարտությունը երկու պատերազմներում էլ, բայց կարևորներից մեկը պետք է համարել դրանց բարդությունը: Երկու պատերազմներում էլ անհնար էր հստակ սահման անցկացնել սեփական զորքերի և հակառակորդի զինված կազմավորումների միջև, վստահորեն իդենտիֆիկացնել յուրայիններին և օտարներին: Հակառակորդի զինված ուժերը ցրված և բաժանված էին միմյանց հետ գրեթե կապ չունեցող բազմաթիվ ստորաբաժանումների, ինչն անհնար էր դարձնում դրանց ճիշտ տեղորոշումը [82, p. 19]: Երկու դեպքերում էլ մեծ մասշտաբի ավանդական զինված ուժերը, որ ստեղծվում էին պարզ տեղանքում խոշորածավալ մարտական գործողությունների մասնակցելու համար, բարդ տեղանքում բախվում էին մի հակառակորդի, որն ունենալով փոքրածավալ զինված ուժեր, այնուամենայնիվ, տիրապետում էր մեծ բարդության:

Գլխավոր դասերից մեկը, որ քաղել է ռազմական միտքն այս պատերազմներից, այն է, որ բարդ պատերազմները չի կարելի շահել ավանդական պատերազմների ռազմավարությունների հիման վրա: Բարդ տեղանքում և ցրված հակառակորդի դեմ ռազմական գործողության ժամանակ հաղթանակի հասնելու համար պետք է բարդ լինեն նաև սեփական զինված ուժերի կազմակերպումը, նրանց մարտական պատրաստվածությունն ու ապահովվածությունը: Զինված ուժերը պետք է ի վիճակի լինեն հարձակվել և պաշտպանվել նաև որպես ցրված, թույլ համակարգված զորամասեր և ստորաբաժանումներ: Ընդ որում՝ զորքերի թույլ կապն ու համակարգումն առկա են ոչ միայն օպերատիվ, այլև մարտավարական մակարդակներում: Բոլոր մակարդակների զորաբաժանումները պետք է ի վիճակի լինեն մարտական գործողություններ կազմակերպել և անցկացնել թույլ կոորդինացման պայմաններում, իսկ հաջողության առանցքային բաղադրիչ է դառնում փոքր ստորաբաժանումների ինքնուրույն գործելու ունակությունը: Զինված ուժերի նման դասավորությունը թույլ է տալիս հասնել ոչ միայն հարկ եղած մասշտաբի, այլև անհրաժեշտ բարդության: Բարդ հակամարտություն-

նում հաղթանակը նվաճվում է այն դեպքում, երբ սեփական զինված ուժերի բարդությունը և մասշտաբը գերազանցում են հակառակորդի զորքերի նույն հատկանիշները:

Բարդ պատերազմներ վարելու ընդունակ զինված ուժերը բնութագրվում են իրենց առանձին զորամիավորումների ու զորամասերի ինքնավարության բարձր աստիճանով. դրանք ի վիճակի են վարել անկախ մարտական գործողություններ համեմատաբար թույլ կոորդինացման պայմաններում: Նման ուժերի դասական օրինակ են հատուկ նշանակության ուժերը (*special force operations*), որոնց բնորոշ են համագորային միավորումների մարտավարական արագաշարժությունը և անկանոն ուժերի դեմ գործողություններ իրականացնելու կարողությունը: Հատուկ նշանակության զորքերի նկատմամբ վստահության աճն այսօր բարդ հակամարտություններ կազմակերպելու և անցկացնելու գործում բարդ և հարմարեցվող ուժերի անհրաժեշտության ըմբռնման դրսևորումն է [82, p. 24]:

Բարդ հակամարտությունում զինված ուժերի արդյունավետությունը կախված է հակառակորդի միջավայրի կամ զորքերի առանձնահատուկ մարտահրավերներին հարմարվելու ունակությունից: Վիետնամի տեղանքի պայմանները տարբերվում են Աֆղանստանից, սակայն հատուկ նշանակության զորքերը, նրանց կազմակերպումն ու կառավարումը պետք է պատրաստ լինեն վարելու մարտական գործողություններ երկու դեպքերում էլ: Կլիմայի, տեղանքի կամ հակառակորդի և քաղաքացիական բնակչության հոգեբանա-սոցիո-մշակութային համատեքստին հատուկ պահանջներին հարմարվելու ունակությունը պետք է ապահովվի ի հաշիվ զորակազմի համապատասխան պատրաստվածության, զորքերի կառավարման և հանդերձավորման կազմակերպման [82, p. 20]:

Ժամանակակից զինվորականները պետք է պատրաստ լինեն մարտական գործողություններ վարել հակառակորդի ինչպես կանոնավոր, այնպես էլ անկանոն ուժերի դեմ: Ավելին, ապագայում կանոնավոր հակառակորդը կարող է հետևել պատերազմի կազմակերպման և անցկացման անկանոն, անհամաչափ մարտավարության և ռազմավարության [2, p. 29]: Մա նշանակում է, որ պրոֆեսիոնալ զինվորականները պետք է հրաժարվեն այն տեսակետից, ըստ որի՝ փոքր ինտենսիվության, ապստամբական և պարտիզանական պատերազմները «ոչ ճիշտ» պատերազմի տեսակներ են, որոնք պետք է շրջանցել: Ընդհանուր նշանակության մեծ զորամիավորումները, որոնք հակառակորդի հետ բախվում են պարզ տեղանքում՝ բախման հստակ գծով ու թիրախներով, որոնց ոչնչացումը թույլ կտա հակառակորդին առավել մեծ վնաս հասցնել, հակամարտում են հատուկ նշանակության վատ կոորդինացվող զորքերի հետ այնպիսի գործողություններում,

որոնք անցկացվում են լեռնոտ տեղանքում կամ քաղաքի մատույցներում: Այնուամենայնիվ, երկու դեպքերում էլ խոսքը վերաբերում է պատերազմին, նշանակում է՝ պատերազմի համապատասխան քերականությանը և տրամաբանությանը [82, p. 1]:

Այսպիսով, զորամիավորումների մասշտաբը և կրակային հզորությունը չի կարելի դիտարկել որպես բարդ տեղանքում բարդ հակամարտությունում զինված ուժերի արդյունավետ գործելու գնահատականի միակ չափանիշներ, և զորքերի՝ մարտունակությունը կորցնելը դառնում է ավելի շուտ դրանց բարդության, այլ ոչ թե կրակային հզորության նվազման հետևանք: Բարդության դերն ու նշանակությունն առավել ակնհայտ են փոքր մասշտաբի բարդ ուժերի և մեծ մասշտաբի համագորային միավորումների բախման դեպքում՝ բարդ տեղանքում, օրինակ՝ լեռնային տեղանքում կամ քաղաքի մատույցներում, երբ սպառազինության ծանր համակարգերը թույլ չեն տալիս ապահովել ճնշող գերազանցություն:

Բարդությունը, առանց որի հաշվառման անհնար է տալ զորամասերի և զորամիավորումների մարտական հնարավորությունների համարժեք գնահատականը, անմիջականորեն կապված է զորքերի՝ անկախ և համակարգված գործողություններ իրականացնելու ունակության հետ, ինչն իր հերթին կախված է հրամանատարության և կառավարման կազմակերպումից, հաղորդակցությունների համակարգից, տեղեկատվությունը մշակելու ունակությունից, ինչպես նաև սոցիո-մշակութային համատեքստից: Բարդության նվազումը կարող է դառնալ կոմունիկացիաների ոչնչացման, հոգեբանական համատեքստի փոփոխության, կառավարելիությունը կորցնելու և այլնի արդյունք: Բարդության խորացումը պահանջում է զինված ուժերի կառուցվածքի, հրամանատարության և կառավարման կազմակերպման վերանայում, ինչպես նաև փոփոխություններ նախապատրաստման համակարգում և ռազմական մշակույթում [82, p. 2]:

***Հարմարվողականությունը պատերազմի տեսությունում.*** Բարդության, ոչգծայնության և հարմարվողականության հասկացությունների ներմուծումը, թույլ տալով «գլուխ հանել» նոր դարաշրջանի մարտահրավերներից, անհրաժեշտ է դարձնում ռազմական տեսության դարավոր պաշարի վերանայումը և ռազմական կրթության, մարտական պատրաստվածության համակարգում, զինված ուժերի կառուցվածքում փոփոխություններ մտցնելը [37, p. 49]: Պետության ռազմական կազմակերպումը որոշակի բարդություն ունի, որը, ի թիվս այլոց, նաև պատմական զարգացման արդյունք է: Դա թույլ է տալիս պետությանը համապատասխանել միջազգային իրադրության պահանջներին, պահպանել հավասարակշռությունը կամ գերա-



զանցել հնարավոր հակառակորդի զինված ուժերը [82, p. 11]:

Հարմարվողականությունը մշտապես եղել է ռազմական մշակույթի անքակտելի մասը, և այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են «նախաձեռնությունը» և «հնարագիտությունը» և «Ոչ մի պլան չի մնում հակառակորդի հետ առաջին բախումից հետո» ասույթը արտացոլում են հարմարվելու տարբեր ասպեկտները ռազմական ոլորտում [84, p. 216]: 21-րդ դարում հարմարվողականության նկատմամբ աճած հետաքրքրությունը ռազմական տեսության զարգացման ներկա փուլում այդ հասկացության նոր մեկնաբանություններում տեղի ունեցող որակական փոփոխությունների հայտանիշն է:

Հավանաբար, հարմարվողականության առաջին ռազմական տեսաբաններից է չինացի փիլիսոփա Սուն Ցզին, որը խոսում էր ընթացիկ իրադրությանը ինչպես բանակաների, այնպես էլ զորահրամանատարների հարմարվելու անհրաժեշտության մասին: «Ինչպես ջուրը չունի մշտական ձև, այնպես էլ պատերազմում չկան մշտական ձևեր: Ճիշտ այնպես, ինչպես ջուրն է իր ընթացքը հարմարեցնում հողին, այդպես էլ բանակը կառավարում է իր հաղթանակը հակառակորդի հետ ստեղծված իրավիճակին համապատասխան» [3, p. 96]:

Անընդմեջ փոխգործողություններն ու փոխազդեցությունները պատերազմի շարունակականության մեջ հանգեցնում են փոփոխությունների ինչպես ռազմական ոլորտում, այնպես էլ քաղաքականության մեջ. «այն (քաղաքական նպատակը) ստիպված է հաշվի առնել միջավայրի էությունը, որն օգտագործում է, և, համապատասխանաբար՝ ինքն էլ հաճախ արմատապես փոփոխվել...» [74, p. 15]: Պատերազմի քաղաքական նպատակների փոփոխության հետ մեկտեղ անխուսափելիորեն փոխվում է նաև ռազմավարությունը և, հետևաբար, ռազմավարական գնահատումների ու վերագնահատումների ունակությունը դառնում է հաղթանակի անհրաժեշտ տարր:

Պատերազմի բնույթի փոփոխությունները կարող են դառնալ հակառակորդի կողմից իր ռազմավարության և փոփոխված պայմաններին նրա հարմարման վերանայման արդյունք: Պատերազմի անընդհատ փոփոխվող համատեքստին ժամանակին հարմարվել չկարողանալը կարող է ճակատագրական հետևանքներ ունենալ «ուշացող» կողմի համար: «Առաջին համաշխարհային պատերազմի զինվորական առաջնորդների (հայտնի բացառություններով) մեծագույն սխալը փոփոխություններին արագ հարմարվելուց նրանց հրաժարումն էր» [85, p. 5]: Եվ ինչպես նկատել է **Ջուլիո Դուեն** (*Giulio Douhet*), «Հաղթանակը ժպտում է նրանց, ովքեր կռահում են պատերազմի բնույթի փոփոխությունները, և ոչ թե նրանց, ովքեր սպասում և հարմարվում են դրանց այն բանից հետո, երբ դրանք տեղի են ունենում» [86, p. 21]:

Լիդրը Հարթը, խոսելով հարմարվելու պլանների մասին, գրում է.

«Ցանկացած պլան, որպեսզի պրակտիկ լինի, պետք է ուշադրության առնի հակառակորդի այն խափանելու ունակությունը. նման հնարավորության հաղթահարման լավագույն միջոցը այնպիսի պլանի մշակումն է, որը կարող է հեշտությամբ տարափոխվել՝ համապատասխանելու համար ձևավորվող իրադրությանը. նման հարմարվողականության լավագույն միջոցը, որ նախաձեռնություն է ենթադրում, գործառնությունն է այն գծի համաձայն, որն առաջարկում է այլընտրանքային նպատակներ (խնդիրներ)» [87, p. 338]:

Հարմարվողականությունը հիմնովին տարբերվում է ճկունությունից [88]: Ճկունությունն իր էությանը ռեակտիվ և պաշտպանական հատկություն է, ինչն իր արտացոլումն է գտել ինչպես իր սահմանման, այնպես էլ իմաստաբանության մեջ: Լինել ճկուն, ճկվել, նշանակում է՝ փոփոխվել արտաքին ուժերի ազդեցության տակ: Որպես այդպիսին ռազմական հակամարտության մեջ հանդես է գալիս հակառակորդը: Հենց նա է հրահրում և ուղղորդում տեղի ունեցող փոփոխությունները, և ճկունությունը ենթադրում է միայն ռեակտիվ և պաշտպանական ու ոչ թե ակտիվ գործողություններ, ինչպիսիք են հարձակումը, ճեղքումը:

Հարմարվողականությունը ակտիվ, հարձակողական հատկություն է, այն իր տեղն է գտել ԱՄՆ մի շարք կանոնադրություններում: Օրինակ, հարմարվողականության սահմանումը ԱՄՆ ՌԾՈւ Մարտական կանոնադրությունում (*Fleet Marine Field Manual 1-0, Leading Marines*) այսպիսին է. «Հարմարվողականությունը անհամաձայնության և նրա բաղադրիչների հաղթահարման մեր բանալին է: Թեև այն ճկունության հոմանիշն է, բայց ներառում է նորարարության ոգի: ՌԾՈւ-ն մշտապես ձգտում է հարմարեցնել նոր մարտավարությունը, կազմակերպումն ու ընթացակարգերը միջավայրի իրադրություններին: Նույնականացվում են թերությունները գոյություն ունեցող կարգերում, մերժվում են հնացած կառույցները և տեղի է ունենում մոդիֆիկացիա ֆունկցիոնալությանն ու օգտակարությանն աջակցելու համար: Հարմարվելու ունակությունը թույլ է տալիս ՌԾՆ-ին հարմարավետ զգալ այն միջավայրում, որում գերիշխում է անհամաձայնությունը: Փորձ, սթափ միտք և դատողության քննադատական կիրառում. այս ամենը օգնում է ռազմածովային ղեկավարությանը՝ տոկուն լինել» [89, p. 66]:

ԱՄՆ ցամաքային ուժերի Մարտական կանոնադրությունում (*The Army, Field Manual 1*) տրվում է հարմարվող առաջնորդի սահմանումը. «Օպերատիվ իրադրության անորոշ էությունը ցամաքային ուժերի ղեկավարությունից պահանջում է ինքնավերլուծության և հարմարվողականության ունակություն: Ինքնավերլուծության ընդունակ ղեկավարները հասկանում են օպերատիվ իրադրությունը, կարող են գնահատել իրենց հնարավորությունները, որոշել իրենց ուժեղ և թույլ կողմերը և ակտիվորեն սո-

վորում են, որպեսզի հաղթահարեն իրենց թուլությունները: Հարմարվելու ընդունակ ղեկավարները պետք է առաջին հերթին ունենան ինքնավերլուծության ընդունակություն, այնուհետև լրացուցիչ ունակություն՝ կռահելու օպերատիվ միջավայրի փոփոխությունները, նույնականացնելու այդ փոփոխությունները և սովորելու, թե ինչպես կարող են հարմարվել դրանց նոր միջավայրում հաջողության հասնելու համար» [90, pp. 12-13]:

Այսպիսով, հարմարվելը ռազմական ոլորտում նշանակում է պետության ռազմական կառույցի բաղադրիչները փոխելու կարողություն օպերատիվ, ռազմավարական կամ քաղաքական իրադրության փոփոխության հետ մեկտեղ: Ադապտիվ կազմակերպությունները՝ ա) օպերատիվ միջավայրում փոփոխությունների հետ մեկտեղ փոխում են տեղեկատվության մշակման և տարածման միջոցները և ընդգրկում են նոր մասնակիցներ ծրագրման, որոշման մշակման և նրա իրականացման գործընթացում, բ) ստեղծում են նոր կոալիցիաներ, այլ կազմակերպությունների հետ փոխգործակցության միջոցներ, գ) հղկում են կազմակերպական կառույցները, դ) մշակում և հարմարեցնում են ձեռք բերված փորձի վրա հիմնվող աշխատանքի նոր մեթոդներ [7, p. 153]:

Հարմարվելու ունակությունը ԱՄՆ-ում դիտարկվում է որպես կարևոր պահանջ միավորված զինված ուժերին. «ԱՄՆ միավորված ուժերը պետք է ի վիճակի լինեն իրենց մարտական հնարավորությունները հարմարեցնել ճգնաժամային իրավիճակների կարգավորմանը՝ առանց իրենց օպերատիվ արդյունավետությունը կորցնելու» [91, pp. 5-6] և Հարմարվողականության միացյալ սահմանումը պատերազմի սկզբունքների համար ներկայացված է «ԱՄՆ ցամաքային ուժերի միավորված պատերազմ, համատեղ հրատարակություն 1» (*Joint Publication 1, Joint Warfare of the Armed Forces of the United States*) ձևաչափում:

#### **Հարմարվողականություն**

- Հարմարվողականության նպատակն է մարտական գործողությունների (որոնք ազդեցիկորեն գտնում են, սաստկացնում և/կամ օգտագործում են հնարավորությունները որպես արձագանք լոկալ պայմաններին՝ մարտադաշտի բոլոր մակարդակներում) անհրաժեշտ փոփոխություններին կամ մոդիֆիկացիային ակտիվ աջակցությունը:
- Հարմարվողականությունը պահանջում է, որ բոլոր մակարդակների զինվորական կադրերը հասկանան ռազմավարական, օպերատիվ և մարտավարական առաջադրանքների շուրջ հրամանատարի (հրամաններ արձակողի) մտադրությունները: Հարմարվողականությունն ընդունում է պատերազմի էությունը, որը բնութագրվում է քառսով,

փոփոխականությամբ, բռնությամբ, պատահականությամբ, անհամաձայնությամբ և մշուշով՝ այդ նպատակներին հասնելու ժամանակ: Այն խրախուսում է պլանավորված գործողությունների փոփոխությունը և մոդիֆիկացիան ընթացիկ մարտական իրավիճակի համատեքստում՝ առաքելության գործուն և արդյունավետ իրականացման ու հրամանատարի (հրամաններ արձակողի) մտադրություններին աջակցելու համար: Սա կիրառելի է պատերազմի մյուս բոլոր սկզբունքների համար, բացի մարտական առաջադրանքից: Հարմարվողականությունը ներկայացնում է անձի և խմբի հնարամտությունը, հնարագիտությունը, նորարարությունն ու երևակայությունը: Այն ինչպես մենթալ, այնպես էլ ֆիզիկական երևույթ է: Մենթալ ունակությունը ռազմավարական, օպերատիվ կամ մարտավարական իրադրությունում (միջավայրում) ոչ գծային մոդելներ գտնելու, նույնականացնելու և օգտագործելու ունակությունն է: Այն կախված է ըստ այդ մոդելների գործելու կամ նորերն անհամեմատ ավելի արագ, քան հակառակորդը, ստեղծելու (պարտադրելու) ֆիզիկական ունակությունից և դա անել միայն այն ուժերի ու հնարավորությունների օգնությամբ, որոնք կան տրամադրության տակ: Հարմարվողականությունը մշակույթ է, բանականության վիճակ և ամերիկյան միավորված զինված ուժերի բնութագիրը [92, pp. B1-B2]՝

Մի շարք գործոնների զուգամետությունը (որոնցից հիմնականներն են ապագա ռազմավարական միջավայրի անորոշությունը, գործողությունների տեմպի մեծացումը, ռազմավարական, օպերատիվ և մարտավարական իրադարձությունների միջև սահմանի վերացումը, առաքելությունների աճող բազմազանությունը, էլ ավելի արագացող տեխնոլոգիական փոփոխությունները, հարմարվող հակառակորդների ի հայտ գալը) հանգեցնում է ապագայի և, բնականաբար, զինված ուժերի նկատմամբ պահանջների «լրոզմանը»: Նոր դարաշրջանը, անհրաժեշտ դարձնելով ռազմական ոլորտի փոխակերպումը, հարմարվողականությունն օգտագործում է որպես մեխանիզմ, որի միջոցով ռազմական ոլորտը համապատասխանեցվում է նոր իրողություններին, երբ «հիմնական պահանջը հարմարվելն է փոփոխվող ժամանակներին և տարբեր հակառակորդներին» [93]: Իներցիայով շարժվող և փոփոխություններին դիմակայող ռազմական կառույցի համատեքստում հենց հարմարվողականությունն է, որպես ռազմական մշակույթի մաս, կամուրջ դառնում ժամանակակից և ապագա զինված ուժերի միջև [84, pp. 201-202]:

Ապագային պատրաստվելը մեզնից պահանջում է մտածել բազմակերպ և զարգացնել ուժերի ու միջոցների այնպիսի տեսակներ, որոնք կարող են արագ հարմարվել նոր մարտահրավերներին և անսպասելի իրադ-

րությանը: Հարմարվելու ունակությունը կրիտիկական կլինի այն աշխարհում, որում անսպասելիությունը և անորոշությունը որոշիչ բնութագրերն են անվտանգության մեր նոր միջավայրի [94]:

Հարմարվողականությունը հրամայական է, որը թույլ է տալիս հաղթահարել ապագայի անորոշությունը, գլուխ հանել ռազմական ուժի ընդլայնված օգտագործումից, բազմազան և ադապտիվ սպառնալիքներից ու պատերազմներից: Չնայած ռազմական տեսության մեջ հարմարվողականության հասկացության բավական լավ մշակված լինելուն, անհրաժեշտությունն կա վերանայել հարմարվողականության որպես պատերազմի սկզբունքի, կայուն մոտեցումներն ու դիտարկումները [84, p. 217]:

**«Ղեկի եզրաշերտն ուղղված իշխանություն».** Հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների լայն ներդրումը և հետարդյունաբերական հասարակության նոր իրողությունները պահանջեցին վերանայել այնպիսի հիմնարար հասկացություններ, ինչպիսիք են իշխանության իրականացումը, կառավարման գործընթացը, կազմակերպական կառույցների կարգավորման մեթոդները և այլն: «Ղեկի եզրաշերտն ուղղված իշխանություն» (*power to the edge*) հայեցակարգը, որն ուսումնասիրում է, թե ինչպես են աշխատում և փոխգործակցում անհատներն ու կազմակերպությունները հետարդյունաբերական հասարակությունում, կարելի է դիտարկել որպես նոր դարաշրջանի մարտահրավերների արձագանք:

Այս հոդվածի շրջանակներում «ղեկի եզրաշերտն ուղղված իշխանության» հայեցակարգի առնչությամբ կներկայացնենք միայն դրա հիմնական, ռազմական ոլորտի համար առավել կարևոր բաղադրատարրերը: Հայեցակարգը լիազորություններով և իշխանությամբ օժտում է անձանց, ովքեր աշխատում են կազմակերպության եզրաշերտում, որտեղ տեղի է ունենում փոխգործակցությունը գործառնական միջավայրում: Իշխանության և լիազորությունների տեղափոխումը եզրաշերտ պահանջում է հենց կազմակերպությունների բնույթի խոր վերափոխում և հանգեցնում է նոր տեսակի կազմակերպությունների՝ *եզրային կազմակերպությունների (edge organizations)* առաջացմանը: Եզրային կազմակերպության բարձրագույն օղակի մենեջերները, տեղափոխվելով կազմակերպության եզրաշերտ, ավելորդ են դարձնում միջին օղակի մենեջերների մի մեծ թվաքանակ, և հիերարխիան կառավարման գործընթացներում սկսում է խաղալ ստորադաս դեր [7, p. 5]:

Ներկայումս մշակվող *ցանցակենտրոն պատերազմների (ՑԿՊ) (network-centric war)* տեսությունը ներառում է «ղեկի եզրաշերտն ուղղված իշխանության» հայեցակարգը որպես հրամանատարական և կառավարման համակարգի կարևոր բաղադրատարր [95]: Առանց «ղեկի եզրաշերտն ուղղված իշխանության» սկզբունքների ներդրման անհնար է հասնել ինք-

նասինքրոնացման էֆեկտի, որը ՑԿՊ կարևորագույն հատկանիշն է: Ինքնասինքրոնացումն իր հերթին թույլ է տալիս հասնել զինված ուժերի շեշտակիության (*agility*), ապահովել նրանց կենսունակությունը և առաքելության արդյունավետ կատարումը՝ իրականության վերածելով ցանցակենտրոն գործողությունները: Ամերիկյան մի շարք առաջատար ռազմական տեսաբանների կարծիքով՝ «դեպի եզրաշերտն ուղղված իշխանության» հայեցակարգի հարմարեցումը և դրա օգտագործումն իբրև ԱՄՆ ռազմական կազմակերպության կազմակերպական և օպերատիվ սկզբունք՝ բացարձակ անհրաժեշտ քայլ է, որը թույլ կտա պահպանել ԱՄՆ ռազմական գերազանցությունը 21-րդ դարում [7, p. 6]:

Այսպիսով, ՑԿՊ նոր ռազմական տեսության շրջանակներում մշակվող «դեպի եզրաշերտն ուղղված իշխանության» հայեցակարգը (որի սկզբունքների մասին նոր սկսում են խոսել) ըմբռնումն է այն բանի, թե ինչպես և ինչ ուղիներով կկատարվի պետության ռազմական կառույցի հարմարեցումը տեղեկատվական դարաշրջանի մարտահրավերներին [96]: «Դեպի եզրաշերտն ուղղված իշխանության» հայեցակարգը մտածողության նոր տեսակ է և նոր կազմակերպական տեխնոլոգիաներ, որոնք որոշում են, թե հրամանատարական և կառավարման նոր համակարգերն ինչպես պետք է դասավորվեն ռազմական կազմակերպության ընդհանուր կառույցում: Քանի որ հենց մշակույթն է որոշում հասարակության և կազմակերպության, ինչպես նաև դրանք կարգավորող իշխանական սուբյեկտի արժեքներն ու վարքագիծը, «դեպի եզրաշերտն ուղղված իշխանություն»-ը պահանջում է հիմնարար փոփոխություններ ինչպես մշակույթի, այնպես էլ մտածողության ոճի մեջ, ինչն անխուսափելիորեն հանգեցնում է անձի, ռազմական կառույցի և հասարակության միջև հարաբերությունների վերանայմանը տեղեկատվական դարաշրջանում [7, p. 181]:

### 5. Պատերազմի սկզբունքները

Մինչ պատերազմի սկզբունքների համառոտ ներկայացումը՝ հարկ է որոշել, թե ինչ է նկատի առնվում պատերազմի սկզբունքներ ասելով: Սկզբունքները հաղթանակի հասնելու համար զինված ուժերն օգտագործելու վերաբերյալ պատրաստի դեղատոմսեր և մեթոդական հրահանգներ չեն: Դրանք չի կարելի օգտագործել իրողությունից կտրված: Այդ սկզբունքները պահանջում են դրանք օգտագործող անձի պատմական հեռանկարի առկայություն [97, pp. 23-27]: Լինելով պատերազմի տեսության բուն էությունը՝ պատերազմի սկզբունքներն, այնուամենայնիվ, շատ ավելին են, քան պարզապես տեսություն, և կատարում են կամրջի դեր տեսության և նրա կիրառման միջև: Դրանք «դեկավարում են պատերազմի վարումը ռազմավարական, օպերատիվ և մարտավարական մակարդակներում» [92, p. B-1]: Ժամանակի քննու-

թյունը բռնելով՝ դրանք ներկայանում են որպես «դեկավարող սկզբունքներ», որոնք պետք է օգտագործեն հրամանատարները որոշում մշակելու և գորքերն ուղղակիորեն գործի դնելու դեպքում» [98, p. 12]:

Այսպիսով, սկզբունքները ռազմական ստրատեգիական մշակույթի կարևոր բաղադրիչն են և շատ բանով որոշում են այն, թե ինչպես է երկիրը նայում աշխարհին, իր թշնամիներին և հենց ինքն իրեն՝ ըստ այդմ դատնալով ռազմական ոլորտում ընդունվող որոշումների մեծամասնության հենքը [84, pp. 190-195]: Ռազմական վերնախավի միջոցով պատերազմի սկզբունքներն ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն ազդում են հարցերի լայն շրջանակի վրա, որոնք ուղղակիորեն չեն առնչվում մարտական գործողություններին՝ ներառյալ զինված ուժերի, ռազմարդյունաբերական համալիրի զարգացումը, զինամթերքի գնումը, զինվորական ուսուցման համակարգը և այլն:

**Սուն Յզիի պատերազմի սկզբունքները.** «Տրակտատ ռազմարվեստի մասին» հայտնի աշխատությունում Սուն Յզին պնդում է, որ «Պատերազմը պետության համար մեծ գործ է, դա կյանքի և մահու հիմքն է, գոյության և կործանման ուղին: Դա պետք է հասկանալ: Դրա համար նրա հիմքում դնում են հինգ երևույթ (այն չափում են յոթ հաշվարկով և դրանով են որոշում վիճակը)»: Սուն Յզիի հինգ երևույթները և յոթ հաշվարկներն այն սկզբունքներն են, որոնք թույլ են տալիս հասնել հաղթանակի պատերազմում: Սուն Յզին խորհուրդ է տալիս պահել միայն այն գեներալներին, ովքեր հետևում են իր ռազմավարությանը: Նա հավատում էր, որ ի վիճակի է կանխատեսել հաղթողին և պարտվողին՝ ելնելով նրանից, թե ով է հետևում իր պատգամներին [3, pp. 67-88]:

**Մաքիավելիի պատերազմի սկզբունքները.** «Պատերազմի արվեստը» (*Arte della Guerra*) աշխատությունում, որ հրատարակվել է 1521թ., Նիկոլո Մաքիավելին գրում է այն մասին, որ գոյություն ունեն ժամանակի մեջ անփոփոխ որոշակի հիմնարար սկզբունքներ, որոնք կարելի է հայտնաբերել պատերազմի մասին բոլոր տրակտատներում: Նա մտցնում է մի շարք կանոններ, որոնք պետք է օգնեն հրամանատարին պատերազմ մղելիս [99, pp. 6-7]: Պատերազմի այսօր ընդունելի շատ սկզբունքներ, ներառյալ նաև հարմարվողականությունը, տեղ են գտել նրա աշխատանքում. «Չկա ավելի կարևոր բան պատերազմի ժամանակ, քան իմանալ, թե ինչպես լավագույնս օգտվել պատեհությունից» [100, pp. 270-272]:

**Ժոմինիի պատերազմի սկզբունքները.** Պատմաբանները ժամանակակից պատերազմի սկզբունքները կապում են Անտուան Հենրի Ժոմինիի (*Antoine-Henri Jomini*) անվան հետ: 19-րդ դարի շվեյցարացի տեսաբանը

պնդում էր, որ սկզբունքները պետք է լինեն հստակ և ոչ երկիմաստ, իսկ դրանց թվաքանակը՝ սահմանափակ, քանի որ դրանք հրահանգի դեր են կատարում հրամանատարների համար՝ պատերազմի կազմակերպման և վարման ժամանակ [99, pp. 18-19]: 1807թ. Ժոն Ալգերսը հրատարակեց մի աշխատանք, որում 10 պարագրաֆով տրվում է ցուցակը «ընդհանուր ճշմարտությունների, որոնց կիրառումն իր ավանդն է բերում պատերազմում հաջողության մեջ»: **Ջոն Ալգերսը** (*John Algers*) պնդում է, որ Ժոն Ալգերսի ցուցակը ժամանակակից պատերազմի սկզբունքների նախատիպն է [99, pp. 21-23]:

**Կլաուզիցի պատերազմի սկզբունքները.** Որոշ հետազոտողներ ժամանակակից պատերազմի սկզբունքները կապում են Կլաուզիցի անվան հետ [99, p. 28]: Միննույն ժամանակ, ոմանք պնդում են, որ «նա մանավանդ ժխտում էր այն հասկացությունը, թե հնարավոր է որոշակի կանոնների և սկզբունքների միատեղման գոյությունը, որոնք ամենուր և ամեն տեղ թելադրում են վարքի միայն մեկ ձևի ընտրություն» [97, p. 446]: Այնուամենայնիվ, Կլաուզիցը պատրաստեց հուշագիր պրուսական թագաժառանգի համար, որը կրում էր «Պատերազմի վարման ամենակարևոր սկզբունքները» (*The Most Important Principles for the Conduct of War*) անվանումը, որն սկսվում է հետևյալ բնորոշմամբ. «Այս սկզբունքները, լինելով երկարատև խորհրդածությունների և պատերազմի պատմության մշտական հետազոտությունների արդյունք, այնուամենայնիվ, գրվել են հապճեպ, ուստի և քննադատության չեն դիմանա ձևի առումով: Բացի այդ, բազմաթիվ թեմաներից շոշափվել են միայն ամենակարևորները, քանի որ անհրաժեշտ էր որոշակի համառոտություն: Այս սկզբունքները, հետևաբար, ամբողջական պատգամները չեն, որ ներկայացվում են Ձերդ Արքայական Մեծությանը, այլ ձեր դատողությունների համար որպես մղում և հրահանգ են ծառայում» [101, p. 11]:

Հուշագիրը պարունակում էր ընդհանուր, հարձակողական և պաշտպանողական սկզբունքների ցուցակը, և չնայած հենց Կլաուզիցի արած վերապահումներին՝ դրանում, ինչպես նաև Կլաուզիցի հիմնական՝ «Պատերազմի մասին» աշխատությունում դժվար չէ հայտնաբերել ժամանակակից պատերազմի բոլոր սկզբունքները: Սրանում հեշտ է համոզվել՝ համեմատելով Կլաուզիցի «սկզբունքներ» տերմինի սահմանումը ԱՄՆ զինված ուժերի տված սահմանման հետ<sup>1</sup>. «Սկզբունքը նաև օրենք է գործողության

<sup>1</sup> Որպես օրինակ. «Ռազմաօդային ուժերի հիմնական դոկտրինում (*Air Force Basic Doctrine*) հաստատվում է, որ սկզբունքները «գնահատման ենթակա հրահանգներ են, որոնց օգնությամբ կարելի է գնահատել գործողությունների պոտենցիալ ուղղությունները: Սկզբունքները... ծառայում են որպես հենք զինված ուժերի գործադրման մասին որոշում կայացնելու համար: Դրանք հանդիսանում են հրահանգներ պլանավորման, ուսուցման, գնահատականի և գործողությունների համար և չպետք է բացարձակ համարվեն» [98, p. 12]:



համար, բայց ոչ նրա ֆորմալ, անվերապահ նշանակությամբ, այն ներկայացնում է միայն օրենքի ոգին ու գիտակցումը. այն դեպքերում, երբ իրական աշխարհի բազմազանությունը չի կարող խցկվել օրենքի կոշտ ձևի մեջ, սկզբունքների կիրառումը թույլ է տալիս ապահովել դատողությունների մեծ ազատություն: Այն դեպքերը, որոնց պարագայում սկզբունքները չեն կարող կիրառվել, պետք է կարգավորվեն դատողություններով. սկզբունքն, այսպիսով, ըստ էության դառնում է գործողության համար պատասխանատու անձի հենարանը, ուղեցույց աստղը» [74, pp. 166-167]՝

***Ցանցակենտրոն պատերազմների հիմնական և ղեկավարող սկզբունքները.***

Ցանցակենտրոն պատերազմների ներկայումս ձևավորվող տեսությունը սահմանել է հենքային և ղեկավարող սկզբունքները, որոնք պետք է լրացնեն ժամանակով ստուգված պատերազմի սկզբունքներին՝ զանգված, նպատակ, հարձակում, անվտանգություն, ուժերի խնայում, խուսանավում, հրամանատարության միասնականություն, հանկարծակիություն, պարզություն [102, p. 8]:

Նոր սկզբունքները, ստեղծելով ՑԿՊ աշխատանքային հիպոթեզը, չեն մրցակցում դասական սկզբունքների հետ, այլ լրացնում են դրանք՝ օգնելով հասկանալ, թե ինչպես պետք է մեծանա «ցանցային ուժերի» (*networked forces*) մարտական հզորությունը:

ՑԿՊ տեսության մեջ հենքային են համարվում հետևյալ 4 սկզբունքները.

- կայուն ցանցային ուժերը բարելավում են տեղեկատվության փոխանակումը (*A robustly networked force improves information sharing*),
- տեղեկատվական փոխանակումը բարելավում է տեղեկատվության որակը և իրավիճակային տեղեկացվածությունը (*Information sharing enhances the quality of information and shared situational awareness*),
- իրավիճակային տեղեկացվածության փոխանակումը հնարավոր է դարձնում փոխգործակցությունը (առաջադրանքի համատեղ կատարումը) և ինքնասինքրոնացումը, ինչպես նաև բարձրացնում է մարտական կայունությունն ու հրամաններ տալու արագությունը (*shared situational awareness enables collaboration and self-synchronization, and enhances sustainability and speed of command*),
- սա, իր հերթին, դրամատիկորեն բարձրացնում է առաքելության արդյունավետությունը<sup>1</sup> [102, p. 7]:

<sup>1</sup> Առաջին անգամ այս սկզբունքները հնչեցին ԱՄՆ Կոնգրեսին ներկայացված զեկույցում [103]:

ՑԿՊ ղեկավարող սկզբունքներն են.

- Մարտնչի առաջինը տեղեկատվական գերազանցություն ստանալու համար (*Fight First for Information Superiority*):
- Իրազեկության փոխանակում (*Shared Awareness*):
- Հրամաններ տալու և որոշումներ ընդունելու արագությունը (*Speed of Command and Decision Making*):
- Ինքնասինքրոնացում (*Self-Synchronization*):
- Չորքերի ապակենտրոնացում (*Dispersed Forces*):
- Դեմասսիֆիկացիա (*Demassification*):
- Խոր սենսորային ընդգրկում (*Deep sensor Reach*):
- Փոխի սկզբնական պայմանները փոփոխությունների բարձր հաճախականության դեպքում (*Alter Initial Conditions at Higher Rates of Change*):
- Սեղմիր պատերազմի գործողությունները և մակարդակները (*Compressed Operations and Levels of War*) [102, pp. 8-10]:

Ակնհայտ է, որ ՑԿՊ տեսության զարգացմանը զուգընթաց՝ ղեկավարող սկզբունքները կճշգրտվեն և, հնարավոր է, կլրացվեն նորերով՝ ստեղծելով էլ ավելի ամբողջական պատկերն այն բանի, թե ինչպես պետք է կառուցվեն, ուսուցանվեն, մարզվեն և գործեն ցանցային ուժերը:

Նախատեսում ենք հաջորդիվ ներկայացնել ՑԿՊ տեսության ծավալուն հայեցակարգը: Այս հոդվածի շրջանակներում կսահմանափակվենք սկզբունքներից յուրաքանչյուրի սեղմ բնութագրմամբ:

- **Մարտնչի առաջինը տեղեկատվական գերազանցություն ստանալու համար.** Հրահրել մարտական գործողություններ, գրոհել տեղեկատվական գերազանցության հասնելու համար: Տեղեկատվական գերազանցության հասնել ժամանակի, ճշգրտության և կարևորության առումով լավագույն տեղեկատվության մշակման միջոցով:
- **Իրազեկության փոխանակում.** Կանոնավորապես վերափոխել տեղեկատվությունը և գիտելիքները ընդհանուր ըմբռնողության և իրավիճակային իրազեկվածության պահանջվող մակարդակին համապատասխան՝ միավորված կամ համատեղ գործողությունների մասնակիցների ամբողջական ընդգրկման միջոցով:
- **Հրամաններ տալու և որոշումներ ընդունելու արագություն.** Ընդունել տեղեկատվական գերազանցությունը և փոխարկել այն մրցակցային գերազանցության՝ գործընթացները և ընթացակարգերը բացելու միջոցով, որոնք հակառակ պարագայում անհնար են (ընդունելի ռիսկի սահմաններում):

- **Ինքնասինքրոնացում.** Մեծացնել ստորին մակարդակի ուժերի՝ գրեթե ինքնավար կերպով գործելու, ինքնուրույն վերախմբավորվելու և խնդիրներ առաջադրելու կարողությունը՝ օգտագործելով իրազեկության փոխանակումը և հրամանատարի (հրամաններ արձակողի) մտադրությունների իմացությունը:
- **Ապակենտրոնացված ուժեր.** Մարտական ուժը մարտի գծային դաշտից տեղափոխել առանց բախման գործողությունների գիծ:
- **Ղեմասսիֆիկացիա.** Աշխարհագրական առումով անընդհատ կենտրոնացած ուժերի վրա հենվող մոտեցումից անցնել էֆեկտի (նպատակի) հասնելու վրա հենվող ուժերի:
- **Խոր սենտրային ընդգրկում.** Ընդլայնել տարածվող, տեղաբաշխվող և ցանցային սենտրոնների ինչպես դիստանցիոն, այնպես էլ ուղղակի կիրառումը, որոնք կհայտնաբերեին անհրաժեշտ տեղեկատվությունը, որը հետաքրքրություն է ներկայացնում օպերատիվ կարևորության դիապազոնում վճռորոշ էֆեկտի հասնելու համար:
- **Մեղմիր պատերազմի գործողությունները և մակարդակները.** Արագ և վճռական էֆեկտի հասնելու համար բացառել ծառայությունների միջև և գործընթացների ներսում առկա ընթացակարգային սահմաններն այնպես, որ միավորված գործողությունները կարելի լինի անցկացնել հնարավորինս ցածր կազմակերպական մակարդակում:
- **Փոխիր սկզբնական պայմանները փոփոխությունների բարձր հաճախականության դեպքում.** Փոխել նախնական պայմանները փոփոխությունների լայն ծավալի դեպքում: Օգտագործել բարձր աստիճանի իրազեկության փոխանակման սկզբունքները, դինամիկ ինքնասինքրոնացումը, ապակենտրոնացված և ցրված ուժերը, խոր սենտրային հնարավորությունը, սեղմ գործողություններն ու պատերազմի մակարդակները, հրամաններ արձակելու մեծ արագությունը, ինչը միավորված ուժերին թույլ կտա արագ հարմարվել՝ փոխելով հակառակորդի օպերատիվ համատեքստը և հասնելով գերազանցության: Պատերազմը մեծ չափով կախված է իր ընթացքի համատեքստից և դինամիկայից, այստեղից էլ բխում է նրա նախնական պայմանները որքան հնարավոր է կոշտ վերահսկելու հրամայականը: Պատմությունը ցույց է տալիս, որ բեկումնային իրադարձությունների կապակցվածությունը ժամանակի մեջ խոր ազդեցություն է թողնում՝ ինչպես հոգեբանորեն, այնպես էլ հակառակորդի հնարավոր պատասխանի կանխարգելման միջոցով:

Հոկտեմբեր, 2006թ.

## Աղբյուրներ և գրականություն

1. *Арутюнян Г.*, Цивилизационный фактор в контексте проблем информационной безопасности, «21-й век», № 1, Ер., 2006.
2. *Gray C.*, Transformation and Strategy Surprise. Strategic Studies Institute (SSI), U.S. Army War College, Carlisle Barracks, April 2005. 1 September 2006.<http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB602.pdf>.
3. *Sun Tzu*, The Art of War, London, Oxford University Press, 1963 (translated by S B Griffith with a foreword by *B. H. Liddell Hart*; accepted in the Chinese Translations Series of UNESCO).
4. *Gray J.*, Al Qaeda and What It Means to be Modern, London, 2003.
5. *Ասատրյան Հ.*, Հասարակարգ, Եր., 2004:
6. *Hirst P.*, War and Power in the 21st Century: The State, Military Conflict and the International System, Cambridge: Polity Press, 2001.
7. *Alberts D., Richard E.*, Power to the Edge: Command and Control in the Information Age. Washington, DC: DoD Command and Control Research Program (CCRP) Publication Series, 2003. 1 September 2006. [http://www.dodccrp.org/publications/pdf/Alberts\\_Power.pdf](http://www.dodccrp.org/publications/pdf/Alberts_Power.pdf).
8. *Սյվլազյան Ա.*, Հայ զինվորականության պատվո վարքականունը (4-5-րդ դարեր), Եր., 2000.
9. *Parker G.*, Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800, New York: Cambridge University Press, 1996.
10. *Gray Colin S.*, «How Has War Changed Since the End of the ColdWar?» Parameters, U.S. Army War College, Spring 2005. 1 September 2006. <http://www.carlisle.army.mil/USAWC/Parameters/05spring/gray.pdf>
11. *Qiao Liang, Wang Xiangsui*, Unrestricted Warfare: Assumptions on War and Tactics in the Age of Globalization, FBIS trans., Beijing: PLA Literature Arts Publishing House, 1999.
12. *Huntington Samuel P.*, The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations, New York: Vintage Books, 1964.
13. *Арзуманян Р.*, Нелинейная природа войны, «21-й век», № 1, Ер., 2005, с. 109-149.
14. *Echevarria II, Antulio J.*, Toward an American Way of War. Strategic Studies Institute (SSI), U.S. Army War College, Carlisle Barracks, March 2004. 1 September 2006. <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB374.pdf>.
15. *Moltke Helmuth von*, «Über Strategie, 1871», in *Großer Generalstab*, ed., Moltkes Militärisches Werke, 14 Vols., Berlin: E. S. Mittler, 1892-1912.
16. *Hughes Daniel*, Moltke on the Art of War: Selected Writings, Novato, CA: Presidio, 1993.
17. *Summers Harry G. Jr.*, On Strategy: A Critical Analysis of the Vietnam War. Novato, CA: Presidio, 1995.
18. *Kohn Richard H.*, «The Erosion of Civilian Control of the Military in the United States Today», Naval War College Review, Vol. 45, No. 3, Summer 2002.

19. *Cohen Eliot A.*, *Supreme Command: Soldiers, Statesmen, and Leadership in Wartime*, New York: Free Press, 2002.
20. *Feaver Peter D.*, «The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control», *Armed Forces & Society*, Vol. 23, 1996.
21. *Snider Don M., Gayle L. Watkins*, «Introduction», in *Matthews Lloyd J.* ed., *The Future of the Army Profession*, New York: McGraw Hill, 2002.
22. *Hanson V. D.*, *Carnage and Culture: Landmark Battles in the Rise of Western Power*, New York: Doubleday, 2001.
23. *Hanson V. D.*, *The Western Way of War: The Infantry Battle in Classical Greece*, New York: Knopf, 1989.
24. *Echevarria II, Antulio J.*, «On the Brink of the Abyss: The Warrior Identity before the Great War», *War & Society*, Vol 13, No. 2, October 1995.
25. *Posen B.*, *The Sources of Military Doctrine: France, Germany, and Britain between the World Wars*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1984.
26. *Ջորջիս Շ., Դեյվի Արշրախ*, 2001:
27. *Արզումանյան Ք.*, *Странник. Костан Зарян и Армянская Духовная Традиция, «Анив», армянский журнал № 4 (7), Минск/Москва, 2006.*
28. *Weigley Russell F.*, *The American Way of War: A History of U.S. Military Strategy and Policy*, Bloomington, IN: Indiana University Press, 1973.
29. *Boot M.*, *Savage Wars of Peace: Small Wars and the Rise of American Power*, New York: Basic Books, 2002.
30. *Kagan R.*, *Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*, London: Atlantic Books, 2003.
31. *Крылов К.*, *К философии армии, Отечественные Записки, № 8, 2002, 1 Сентября 2006.* <http://traditio.ru/krylov/army.htm>.
32. *Кант И.*, *Сочинения в шести томах. М., 1966., т. 6.*
33. *Luttwak Edward N.*, «Towards Post-Heroic Warfare», *Foreign Affairs*, vol. 74, No. 3, May/June 1995.
34. *Kurth James C.*, «Clausewitz and the Two Contemporary Military Revolutions: RMA and RAM», in *Strategic Logic and Political Rationality: Essays in Honour of Michael I. Handel*, ed. *Bradford A. Lee and Karl F. Walling*, London: Frank Cass, 2003.
35. *McInnes Colin.*, *Spectator-Sport War: The West and Contemporary Conflict*, Boulder, Colo.: Lynne Rienner Publishers, 2002.
36. *Արզումանյան Ք.*, *Метафора нелинейности в социальных системах, «21-й век», № 2 (4), Ер., 2004.*
37. *Whitehead Stuart A.*, «Balancing Tyche: Nonlinearity and Joint Operations», in *Williamson, Murray (ed).* *National Security Challenges for the 21st Century. Strategic Studies Institute (SSI), U.S. Army War College, Carlisle Barracks, October 2003.* 1 September 2006. <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB4.pdf>
38. *U.S. Army*, *2004 Army Transformation Roadmap*, Washington, DC: Office of the Deputy Chief of Staff, U.S. Army Operations, Army Transformation Office, July 2004.
39. *Grayer Colin S.*, *Modern Strategy*, Oxford: Oxford University Press, 1999.

40. *Friedman Norman*, *The Fifty-Year War: Conflict and Strategy in the Cold War*, Annapolis: Naval Institute Press, 2000.
41. *Գևորգյան Հ.*, Փիլիսոփայություն, պատմություն, մշակույթ. ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտ, Երևան, 2005:
42. *Геворкян Г*, Национальная культура с точки зрения философии истории, АН Армении, Институт философии и права, Ер., 1992.
43. *Stewart Andrew W.*, *Friction in U.S. Foreign Policy: Cultural Difficulties with the world*. Strategic Studies Institute (SSI), U.S. Army War College, Carlisle Barracks, June 2006. 1 September 2006. <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB706.pdf> .
44. *Browning Susan A.*, *Understanding Non-Western Cultures: A Strategic Intelligence Perspective*, Strategy Research Project, Carlisle Barracks, PA: U.S. Army War College, 1997.
45. *Peters Ralph*, «Constant Conflict», *Parameters*, U.S. Army War College Quarterly, Summer 1997. 1 September 2006. <http://www.carlisle.army.mil/USAWC/parameters/97summer/peters.htm>.
46. *Levy Bernard Henri*, «American Vertigo, Traveling America in the Footsteps of Tocqueville», interview on live national television by Fox News, March 6, 2006/1745hrs EST.
47. *Kurth James*, «The American Way of Victory», *The National Interest*, Summer 2000. 1 September 2006. <[http://www.ciaonet.org/olj/ni/ni\\_00kuj01.html](http://www.ciaonet.org/olj/ni/ni_00kuj01.html) >.
48. *Lawrence T. E.*, «The 27 Articles of T.E. Lawrence», *The Arab Bulletin*, 20 August, 1917. 1 September 2006, <[http://www.d-n-i.net/fcs/lawrence\\_27\\_articles.htm](http://www.d-n-i.net/fcs/lawrence_27_articles.htm)>.
49. *Wunderle William*, «Through the Lens of Cultural Awareness; Planning Requirements in Wielding the Instruments of National Power», in a Microsoft Power Point presentation with scripted commentary, April 21, 2005, slide 15.
50. *Gray Colin S.*, «Strategy in the Nuclear Age: The United States, 1945-1991», in *The Making of Strategy: Rulers, States and War*, *Williamson Murray, Macgregor Knox, and Alvin Berstein*, eds., New York: Cambridge University Press, 1994.
51. *Hoffman F.G.*, *Decisive Force: The New American Way of War*, Westport: Praeger, 1996.
52. *Osgood Robert E.*, *Limited War: The Challenge to American Strategy*, Chicago: University of Chicago Press, 1957.
53. *Iklé Fred Charles*, *Every War Must End*, New York: Columbia University Press, 1971.
54. *Schadlow Nadia*, «War and the Art of Governance», *Parameters*, Vol. 33, No. 3, Autumn 2003, 1 September 2006. <<http://www.carlisle.army.mil/usawc/parameters/03autumn/schadlow.pdf>>.
55. *Snider Don M.*, «America's Postmodern Military», *World Policy Journal*, Vol. 17, No. 1, Spring 2000.
56. *Cordesman Anthony*, «What is Next in Iraq? Military Developments, Military Requirements and Armed Nation Building», Washington, DC: Center for Strategic and International Studies (CSIS), August 2003. 1 September 2006. <[http://www.csis.org/media/csis/pubs/iraq\\_whatsnext.pdf](http://www.csis.org/media/csis/pubs/iraq_whatsnext.pdf)>.

57. *Zinni Anthony*, «How Do We Overhaul the Nation's Defense to Win the Next War?» Special transcript of a presentation delivered at the U.S. Naval Institute, September 4, 2003. 1 September 2006. <http://www.mca-usniforum.org/forum03zinni.htm>.
58. *Echevarria II, Antulio J.*, *After Clausewitz: German Military Thinkers before the Great War*, Lawrence, KS: University Press of Kansas, 2000.
59. *Schelling Thomas C.*, *Arms and Influence*, New Haven: Yale University Press, 1966.
60. *Wylie Joseph C.*, *Military Strategy: A General Theory of Power Control*, Annapolis, MD: U.S. Naval Institute Press, 1989.
61. *Weinberger Casper*, Speech delivered at the National Press Club, on November 28, 1984, reprinted in *Defense*, January 1985.
62. Powell's Doctrine, in *Powell's Words*, *The Washington Post*, October 7, 2001, transcript of an interview with *Tim Russert*.
63. *Boot Max*, «The New American Way of War», *Foreign Affairs*, Vol. 82, No. 4, July/August 2003.
64. *Boot Max*, «Everything You Think You Know About the American Way of War Is Wrong», *Foreign Policy Research Institute*, September 12, 2002. 1 September 2006. <http://www.fpri.org/enotes/americanwar.20020912.boot.americanwayofwar.html>
65. *Linn Brian M.*, «The American Way of War Revisited», *The Journal of Military History*, Vol. 66, No. 2, April 2002.
66. *Weigley Russell F.*, «Response to Brian McAllister Linn», *Journal of Military History*, Vol. 66, No. 2, April 2002.
67. *Clausewitz Carl von*, *On War*, *Michael Howard and Peter Paret*, trans., Princeton: Princeton University Press, 1976.
68. *Strassler Robert B.*, ed., *The Landmark Thucydides: A Comprehensive Guide to «The Peloponnesian War»*, trans. *Richard Crawley*, New York: Free Press, 1996.
69. *Metz Steven, Raymond Millen.*, *Future War/Future Battlespace: The Strategic Role of American Landpower*, Carlisle, Pa.: US Army War College, Strategic Studies Institute, March 2003.
70. *Coram Robert*, *Boyd: The Fighter Pilot Who Changed the Art of War*, Boston: Little, Brown, 2002.
71. *Liddell Hart, Basil H.*, *The Strategy of Indirect Approach*, London: Faber and Faber, 1941.
72. *Gray Colin S.*, «Why Strategy is Difficult», *JFQ*, Summer, 1999.
73. *Clausewitz Carl von*, *Two Letters on Strategy*, *Peter Paret and Daniel Moran*, eds. and trans., Carlisle, PA: U.S. Army War College, 1984.
74. *Clausewitz Carl von*, *On War*, *Michael Howard and Peter Paret*, trans., Princeton: Princeton University Press, 1976.
75. *Churchill Winston S.*, *The World Crisis 1915*, New York: Charles Scribner's Sons, 1929.
76. *Jablonsky David*, «Why Is Strategy Difficult» in *Bartholomees, J. Boone Jr., (ed.) U.S. Army War College Guide to National Security Policy and Strategy Revisited*, Strategic Studies Institute (SSI), U.S. Army War College, Carlisle Barracks, June 2006. 1 September 2006 <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB708.pdf>.

77. *Craig Gordon A.*, The Politics of the Prussian Army 1640-1945, New York: Oxford University Press, 1956.
78. *Handel Michael L.*, War, Strategy and Intelligence, London: Frank Cass, 1989.
79. *Wavell Archibald*, Generals and Generalship, London: Macmillan, 1941.
80. *James William*, «The Moral Equivalent of War». Lecture 11 in Memories and Studies, New York: Longman Green and Co., 1911.
81. *Eccles Henry E.*, Military Power in a Free Society, Newport, RI: Naval War College Press, 1979.
82. *Bar-Yam Yanner*, Complexity of Military Conflict: Multiscale Complex Systems Analysis of Littoral Warfare, Multiscale Representation Phase II, Task 2: Multiscale Analysis of Littoral Warfare. Report to Chief of Naval Operations Strategic Studies Group, April 21, 2003. 1 September 2006. [http://necsi.org/projects/yaneer/SSG\\_NECSI\\_3\\_Litt.pdf](http://necsi.org/projects/yaneer/SSG_NECSI_3_Litt.pdf).
83. *Scott-Kakures Dion*, History of Philosophy, New York, 1993.
84. *Dickerson Brian*, «Adaptability: A New Principle of War», in *Williamson, Murray (ed)*. National Security Challenges for the 21st Century. Strategic Studies Institute (SSI), U.S. Army War College, Carlisle Barracks, October 2003. 1 September 2006. <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdf/PUB4.pdf>
85. *Leonard Robert R.*, The Principles of War for the Information Age, Novato, CA, 1998.
86. *Tsouras Peter G.*, Warrior's Words: A Quotation Book: From Sesostrius III to Schwarzkopf, 1871 B.C. to A.D. 1991, London: Cassell Arms and Armour, 1992.
87. *Liddell Hart Basil H.*, Strategy, 2nd edition, 1954, reprint, New York: Frederick A. Praeger, 1967.
88. *Frost Robert S.*, «The Growing Imperative to Adopt 'Flexibility' as an American Principle of War», Strategic Research Project, Carlisle Barracks, PA, 1999.
89. U.S. Department of the Navy, «Leading Marines», Fleet Marine Field Manual 1-0, Washington, DC, 1995.
90. U.S. Department of the Army, «The Army», Field Manual 1, Washington, DC, 2001.
91. U.S. Joint Staff, Directorate for Operational Plans and Joint Force Development, «Evolving Joint Perspective: US Joint Warfare and Crisis Resolution in the 21st Century», White Paper, Washington, DC: United States Department of Defense, 2003.
92. U.S. Joint Chiefs of Staff, «Joint Warfare of the Armed Forces of the United States: Joint Publication 1», Washington, DC: United States Department of Defense, 2000. 1 September 2006. [https://www.dtic.mil/doctrine/jel/new\\_pubs/jp1.pdf](https://www.dtic.mil/doctrine/jel/new_pubs/jp1.pdf).
93. *Myers Richard B.*, «We Can Not Rest On Our Success», interview by *Gerry J. Gilmore*, Defense Link, September 13, 2002. 1 September 2006. [http://www.defenselink.mil/news/Sep2002/n09132002\\_200209135.html](http://www.defenselink.mil/news/Sep2002/n09132002_200209135.html)
94. *Rumsfeld Donald H.*, «21st Century Transformation of U.S. Armed Forces», speech, National Defense University, Ft McNair, Washington, DC, January 31, 2002. 1 September <http://www.defenselink.mil/speeches/2002/s20020131-secdef.html>.
95. *Alberts David S., John Garstka, Richard E. Hayes, David T. Signori.*, Understanding



- Information Age Warfare. Washington, DC: DoD Command and Control Research Program (CCRP) Publication Series, 2001. 1 September 2006. [http://www.dodccrp.org/publications/pdf/Alberts\\_UIAW.pdf](http://www.dodccrp.org/publications/pdf/Alberts_UIAW.pdf).
96. *Robertson Bruce, Valentin Sribar*, The Adaptive Enterprise: IT Infrastructure Strategies to Manage Change and Enable Growth, Santa Clara, CA: Intel Press, 2001.
97. *Brodie Bernard*, Strategy in the Missile Age, Princeton, NJ, 1959.
98. U.S. Department of the Air Force, «Air Force Basic Doctrine», *Air Force Doctrine Document (AFDD)1*, Washington, DC, 1997. 1 September 2006. <http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/usaf/afdd/afdd1.pdf>.
99. *Algers I. John*, The Quest for Victory: The History of the Principles of War, Westport, Conn.: Greenwood Press, 1982.
100. *Machiavelli Niccolo*, The Art of War, *Ellis Farnsworth*, trans., Cambridge, MA, 2001.
101. *Clausewitz Carl von*, Principles of War, *Hans W. Gatzke*, trans., Harrisburg, PA, 1942.
102. *Cebrowski A.K.*, «The Implementation of Network-Centric Warfare», Washington DC: Office of the Secretary of Defense, 2005. 1 September 2006. [http://www.oft.osd.mil/library/library\\_files/document\\_387\\_NCW\\_Book\\_LowRes.pdf](http://www.oft.osd.mil/library/library_files/document_387_NCW_Book_LowRes.pdf).
103. *Department of Defense*, Network-Centric Warfare Report to Congress. Washington, DC, 2001. 1 September 2006. [http://www.dod.mil/nii/NCW/ncw\\_sense.doc](http://www.dod.mil/nii/NCW/ncw_sense.doc).

## КОНТИНУУМ ВОЙНЫ И ЗАПАДНАЯ ВОЕННАЯ КУЛЬТУРА

*Рачья Арзуманян*

Резюме

Оформление армянского видения войны и военных идей в конце в 21 веке сталкивается с рядом объективных трудностей, связанных в основном с потерей Арменией на протяжении веков государственности. Возрождение государственности и одержанные победы создали необходимые предпосылки для осмысления нового военного опыта и восстановления прерванных традиций армянского военного мышления.

Данные усилия, безусловно, требуют глубокого знания общемировой сокровищницы военных идей, а также армянской истории и культуры. Попытки необдуманного использования чужого опыта является недопустимым. Это тем актуальнее, что западная военная элита в настоящее время пытается решить проблему разрывов в стратегическом мышлении и военной культуре,

с которыми неизбежно столкнется и армянская государственность, если она выберет путь заимствования чужих схем и решений.

Армянский мир свое время успешно справился с проблемами, приведшими к разрывам в европейском духовном пространстве, и сумел сохранить свою целостность и гармонию. Это означает, что Армения имеет все необходимые предпосылки и для сохранения целостности армянского идейного и интеллектуального пространства и успешного преодоления пока что потенциальной проблемы разрывов между политикой и войной.

Прерывание традиций армянской военной культуры, будучи безусловно отрицательным фактом, с другой стороны, создало уникальную возможность их возрождения «с чистого листа». Армянская государственность имеет редкий шанс, выстраивая военную сферу, не принимать во внимание фактор инерционности военной культуры и традиций. Очевидно, что при этом имеется опасность своего рода «релятивизма», когда общество, дезориентируясь, отрывается от социального, исторического и прочих контекстов эпохи. В случае Армении гарантом стабильности и успешности такого строительства становится армянская культура, ее целостность и неразрывность на протяжении всей истории Армянского мира.